

DEMOGRAFİK GEÇİŞ SÜRECİNİN EPISTEMOLOJİSİ VE NÜFUS YAŞLANMASINA İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Burhan CAN¹

Öz

Demografik geçiş süreci, ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, gelişen ülkelerin yüksek nüfus artış hızları dikkate alınarak ABD’de geliştirilen bir teoridir. Demografik geçiş sürecinin aşamaları bulunur. Nüfus yaşlanması, demografik geçiş sürecinin sonucudur. Nüfus yaşlanması, nüfustaki çocukların ve gençlerin payının azalması, yaşlı insanların payının görece artmasıdır. Bu olgu, işgücü açığı ve sağlık giderlerin artmasına, sosyal güvenlik sisteminin zayıflamasına neden olur. Birçok ülke, emeklilik yaşını yükseltmek suretiyle yaşlıları işgücü olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. Örneğin OECD ülkelerinde en yüksek emeklilik yaşı 67 ile Norveç’te en düşük emeklilik yaşı 60 civarıyla Türkiye’dedir.

Bu çalışmada demografik geçiş süreci epistemolojik açıdan araştırılmış, sürecin aşamaları ise görece yeni olan beşli modele göre ele alınmıştır. Ayrıca demografik geçiş sürecini yaşamış ülkelerde yeni bir sorun olarak nüfus yaşlanması ortaya çıktığından böylesi ülkelerin yaşlanma sorununun etkilerini hafifletmek için ne gibi politikalar izlediği araştırılmıştır. Ülke, bölge ve dünyaya ilişkin nüfus verileri “Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi” (UN-DESA) istatistiklerinden elde edilmiştir. OECD ülkelerinin emekli olma yaşına yönelik veriler, OECD’nin raporlarından derlenmiştir. Türkiye’ye ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistiklerine dayanmaktadır. Seçilmiş ülkeler ve dünya geneline ait 2100 yılına kadarki yaşam beklentisi projeksiyonuna Birleşmiş Milletler’in 2017 ile 2022 verilerinden erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *demografi, demografik geçiş süreci, demografik geçiş aşamaları, nüfus yaşlanması.*

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü, Coğrafya, E-posta: b_can1@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4546-4947

BURHAN, C.(2023). Demografik Geçiş Sürecinin Epistemolojisi ve Nüfus Yaşlanmasına İlişkin Genel Bir Değerlendirme. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 23(60), 495-543. DOI:10.21560/spcd.vi.1162445

A GENERAL ASSESMENT ON THE EPISTEMOLOGY OF DEMOGRAPHIC TRANSITION PROCESS AND THE POPULATION AGING

Abstract

The demographic transition process, as a theory, was written in USA after the Second World War, taking into account the high population growth rates of developing countries. The demographic transition process has stages. Population aging is a result of the demographic transition process. Population aging is the decrease in the share of children and youth in the population, and the relative increase in the share of older people. This phenomenon causes labor shortage, increase in health expenditures, weakening of the social security system. Many countries have chosen to use older people as a workforce by raising the retirement age. For example, it has been determined that the highest retirement age in OECD countries is 67 in Norway and the lowest retirement age is around 60 in Türkiye.

In this study, the demographic transition process was investigated epistemologically, and the stages of the same process were handled according to the relatively new quinary model. Moreover since population aging has emerged as a new problem in countries experiencing demographic transition, it has been researched what policies these countries follow to alleviate the effects of the aging problem. Population data for the country, region and the world were obtained from the statistics of the “United Nations Department Of Economic And Social Affairs” (UN-DESA). Data on the retirement age of OECD countries are compiled from the OECD reports “Pensions at a glance 2017: OECD and G20 indicators” and “Pensions at a glance 2021: OECD and G20 indicators” published by the OECD. The data for Türkiye are based on the statistics of the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT=TÜİK). The life expectancy projections for selected countries and the world until 2100 were accessed from the UN’s UN-DESA, 2022 data and the report titled “World population prospects: the 2017 revision”.

Key Words: *demography, demographic transition process, demographic transition stages, population aging.*

GİRİŞ

Demografik geçiş süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, gelişmekte olan ülkelerin yüksek nüfus artış hızları dikkate alınarak ABD’de geliştirilen bir teoridir (Davis, 1945; Hodgson, 1983 akt. Özbay, 2015; Notestein, 1945; Kirk, 1996; Weeks, 2016). Süreç, Princeton Üniversitesi’ndeki Nüfus Araştırmaları Ofisi’nin çalışmaları sonucunda 1940’ların ikinci yarısında “demografik geçiş teorisi” adıyla kuramlaştırılmıştır (Kirk, 1996, s. 363). Teori, bir tarım toplumunun kentli ve sanayileşmiş bir topluma evrilmesi olgusunun, ölüm oranındaki düşüş ve doğum oranındaki gecikmeli düşüşle ilişkili olduğunu öne sürmektedir.

Demografik geçiş teorisinin ilk modelinde geçiş süreci üç aşamaya ayrılmıştır (Notestein, 1945; Kirk, 1996; Weeks, 2016). Zaman geçtikçe teoriyle ilgili bazı revizyonlara gidilmiştir. Buna göre, yüksek doğurganlık ve ölümlülük rejiminden düşük doğurganlık ve ölümlülük rejimine geçiş için modernleşme, kentleşme, sanayileşme ve kadınların işgücüne katılımları şart değildir; modernleşme ve gelişme olmadan da geçiş olabilir (Hodgson, 2002 akt. Özbay, 2015, s. 256).

Demografik geçiş modelinin epistemolojik açıdan ele alındığı bu çalışmada, geçiş süreci aşamalarının çoğunlukla üç veya dörde, bazen de beşe ayrıldığı saptanmıştır. Çalışmada, geçiş sürecini beşli modele göre ele almanın daha isabetli olabileceği üzerinde durulmuştur. Demografik geçiş başlamadan önce hayat kısa, doğumlar fazla, büyüme yavaş ve nüfus gençtir. Geçişin başlamasıyla evvela ölüm, ardından doğurganlık azalacağından nüfus artışı da önce hızlı, sonra yavaş olacak; beşinci aşamada ise gerilemeye başlayacaktır. Nüfus yapısında görülen bu devinimler, geçişi yaşamakta olan ülkelerin düşük doğurganlık oranına sahip, fakat uzun ömürlü olmasına yol açmaktadır. Bu yeni durum, nüfus yaşlanmasını beraberinde getirmektedir.

Nüfus yaşlanması: Nüfusun yaş yapısının değişerek çocukların ve gençlerin payının azalması ve yaşlıların payının görece artmasıdır (DPT, 2007, s. 5). Bazı araştırmalarda, nüfus yaşlanması için gereken eşik değer net olarak tespit edilmiş ve 65+ yaş grubunun %15’i bulması ve/veya aşması durumunda “nüfus yaşlanması” olgusunun vuku bulduğu kabul edilmiştir (UN, 2004, s. 2, 70; Özbay, 2009, s. 2; Ünlü, 2017, s. 42; Can ve Avcı, 2019, s. 214). Ancak bir

toplumun ‘yaşlı’ olarak değerlendirilmesi için 65 ve üzeri yaş grubunun toplam nüfustaki payının günümüzde %8-%10 sınırını aşması gerektiğinin ifade edildiği çalışmalar da mevcuttur (Gavrilov ve Heuveline, 2003, s.n.y.). Dahası, 65 ve üzeri yaş grubunun toplam nüfustaki payını %10 ila %19,9 arasında ise “yaşlı”, %20 ila %29,9 arasında ise “çok yaşlı”, %30 ve üzerinde ise “aşırı yaşlı” olacağını değerlendiren çalışmalar da vardır (McCracken ve Phillips, 2005, s. 43; Özgür ve Yakar, 2021, s. 22; Yakar ve Özgür, 2022, s. 235).

Nitekim %15’i esas alan yaklaşıma göre 2020’de Avrupa (%19,11) ve Kuzey Amerika’da (%16,78) nüfus yaşlanması gerçekleşmiştir. 2040 yılında Afrika dışında kalan tüm bölgelerde nüfus yaşlanacaktır. Örneğin Avrupa nüfusunun %25,86’sı, Kuzey Amerika’nın %21,91’i, Okyanusya’nın %16,83’ü, Latin Amerika ve Karayipler’in %15,29’u, Asya’nın %15,46’sı 2040 itibarıyla yaşlılardan oluşacaktır. Çalışmada Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, ABD, Japonya gibi ülkeler de bu açıdan ele alınmıştır. Zira bu ülkeler, demografik geçiş sürecini yaşadıklarından nüfusları yaşlanmıştır.

Nüfus yaşlanması birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Örneğin İsveç ve Danimarka’da yaşlılara yönelik yapılan kamu harcamaları GSYİH’nin %30’una denk gelmekteyken, OECD’de %19’a eşdeğerdir (Dang, vd., 2001 akt. Lee, 2003b, s. 4). OECD’de yaşlılara yapılan harcamalar, çocuklara yapılanın takriben iki katıdır (Lee, 2003b, s. 4). OECD tarafından 2021’de yayımlanmış “Pensions at a Glance 2021” başlıklı araştırmada, 2000-2017 yılları arasında GSYİH’den emeklilik harcamalarına ayrılan payda %1,5’lik bir artış olduğu ve 2000 yılına kadarki dönemde, GSYİH’nin %7,9’una denk olan emeklilik harcamalarının sözü geçen dönem sonunda %9,4’e yükseldiği belirtilmektedir (OECD, 2021, s. 32). Bu nedenle birçok ülke; öncesinde gündeme alınmayan yaşlılara yönelik sosyal hizmetler, ulaşım, konut, emekli maaşları, sağlık hizmetleri ve finansmanı gibi birçok hususu incelemeye başlamıştır. Buna karşılık çoğu ülke, yaşlılara yeterince sosyal koruma sunamamaktadır. Yaşlı nüfusun artması aynı zamanda işgücü açığının artması ve sosyal güvenlik sisteminin zayıflamasına neden olur. Birçok ülkenin emeklilik yaşını yükseltmek suretiyle yaşlı insanları işgücü olarak değerlendirme yoluna gittiği tespit edilmiş ve bu durum detaylandırılmıştır.

DEMOGRAFİK GEÇİŞ SÜRECİ VE AŞAMALARI

1908-1927 arasında bazı Batılı ülkelerde görülen demografik değişimlerin, ilk kez Thompson tarafından analiz edilmesiyle temelleri atılmış bir teori olan (Weeks, 1992, s. 75) “Demografik Geçiş Süreci” kaleme alınırken, nüfus artış hızı farklı üç ülke tipi tespit edilmiştir. Thompson bu ülkeleri Grup A, Grup B ve Grup C şeklinde sınıflandırmış ve modelin temellerinin atıldığı o yıllarda ilk gruptaki ülkelerin nüfus azalması problemiyle karşı karşıya olduğunu saptamıştır. Thompson, ölüm oranının düşük olmasına karşın, doğurganlık oranındaki hızlı düşüşe binaen, evvela nüfusun sabit/dengede kalacağını, ardından azalacağını belirterek Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri ile ABD’nin bu kategoride olduğunu ifade etmiştir. Thompson, Grup B’deki ülkelerde doğum ve ölüm oranlarının aynı anda düşük olduğunu; ancak ölüm oranlarının doğum oranlarından daha hızlı ve daha erken düştüğünü gözlemledikten sonra, nüfusun önce hızla büyüyeceğini, sonra doğum oranlarındaki düşüşe bağlı olarak sabitleneceğini ve sonunda azalacağını belirtmiştir. Araştırmacıya göre: B grubundaki İtalya, İspanya ve Orta Avrupa’nın Slav ülkelerinde olan koşullar, A grubu ülkelerinin 30-50 yıl öncesindeki şartların aynısıdır. Thompson, İtalya ve İspanya’nın yanı sıra Doğu, Orta ve Güney Avrupa ülkelerinin bu kategoride olduğunu ifade eder. Grup C’deki ülkelerde ise ne doğum ne de ölüm oranının kontrol altında olduğunu, başka bir deyişle demografik bakımdan tam manasıyla bir kontrolsüzlüğün sürdüğünü belirten Thompson; bu kategorideki ülkeler olarak Japonya, Hindistan ve Rusya’yı sıralar (Thompson, 1929, s. 961; Thompson, 1931, s. 6).

Süreci istatistiklerle anlatan ve birtakım neticelere erişen Thompson, formülasyonunu bir teori olarak düşünmez (Kirk, 1996, s. 362). Yani Thompson’un 1929’daki çalışmasında “Demografik Geçiş Teorisi”nin kaleme alınması ve bazı evrelere ayrılması durumu yoktur. Zira Thompson, çalışmasında salt analiz yapmıştır.

Demografik geçiş süreci, ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, gelişmekte olan ülkelerin yüksek nüfus artış hızları dikkate alınarak ABD’de bir teori haline getirilmiştir (Davis, 1945; Hodgson, 1983 akt. Özbay, 2015; Notestein, 1945; Kirk, 1996; Weeks, 2016). Süreç, “Demografik Geçiş Teorisi” adıyla, Princeton’daki Nüfus Araştırmaları Ofisi tarafından, 1944’te yayımlanan

Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin gelecekteki nüfusu üzerine yapılan çalışmaların bir sonucu olarak kuramlaştırılmıştır (Kirk, 1996, s. 363).

Gerek Frank Notestein'in 1945'teki çalışmaları, gerekse Kingsley Davis'in yine 1945 senesindeki Amerikan Siyasi ve Sosyal Bilimler Akademisi'nin "World Population in Transition" isimli süreli yayınında (yıllığında) yayımlanan "The Demographic Transition" başlıklı makalesiyle demografik geçiş teriminin doğduğu ifade edilir (Weeks, 2016, s. 82). Notestein makalesinde, üç aşamalı bir geçiş sürecinden söz eder (Notestein, 1945; Kirk, 1996; Weeks, 2016). Neticede demografik geçiş teorisinin; 1940 ve 1960'larda Davis (1945 ve 1963), Kirk (1945) ve Notestein'in (1945 ve 1953) çalışmalarıyla daha sistematik hale getirildiği ve üç aşamaya ayrıldığı söylenebilir (Notestein, 1945; Hirschmann, 2001 akt. Yüceşahin, 2011, s. 12; Koç, vd., 2008, s. 5; Kinsella ve He, 2009, s. 20; Kurtar, 2012, s. 10; Weeks, 2016, ss. 82-83; Can ve Avcı, 2021, s. 231).

Demografik geçiş süreci kısaca; geleneksel demografik rejimi ifade eden yüksek doğum ve yüksek ölüm oranlarının sürdüğü durumdan, doğumların bilinçli kontrol edildiği ve ölüm oranlarının düştüğü, hatta ölüm oranlarının doğurganlık hızının gerisinde kaldığı modern demografik rejim durumuna geçişi ifade eder (Üner, 1972, s. 71-72; Behar, vd., 1999, s. 21; Lee, 2003a, s. 167; Reher, 2004, s. 33; Yüksel ve Kocaman, 2007, s. 57; Yüceşahin, 2009, s. 2; Blue ve Espenshade, 2011, s. 721; Özbay, 2015, 254; Sertkaya Doğan, 2018, 29 ve 39; Sertkaya Doğan ve Bostan, 2019, 63; Can ve Avcı, 2021, s. 231).

Teori, bir tarım toplumunun kentli ve sanayileşmiş bir topluma evrilmesi olgusunun, ölüm oranındaki düşüşün yanında doğum oranındaki gecikmeli düşüşle ilişkili olduğunu öne sürer. Ölüm ve doğumdaki oranların matematiksel ifadesi de mümkündür (Casetti, 1968). Üç aşamalı orijinal modelin birinci aşamasında gerek doğum gerekse ölüm oranları yüksek olduğu için yüksek bir nüfus büyümesi olabilir (Weeks, 2016, s. 83). Bazı çalışmalarda, doğum ve ölüm oranlarının yüksek olduğu bu aşamada, nüfusun az da olsa büyüdüğü ortaya konulmaktadır. Lakin nüfustaki büyüme ihtimali mevcut olduğu halde, ölüm oranlarının yüksekliğine bağlı olarak "nüfus bir denge durumundadır (Başar, 2013, s. 21)" görüşünde olan çalışmalar da mevcuttur.

İkinci aşamada; yüksek doğum ve ölüm oranlarından düşük doğum ve ölüm oranlarına geçiş vardır. Weeks'e göre, ikinci aşamada doğum oranı henüz azalmadan önce ölüm oranı düştüğünden, mevcut büyüme potansiyeli gerçeğe dönüşür. Bu durum, hızlı nüfus artışının nedenidir (Weeks, 2016, s. 83). Wyman'a göre, bu şekilde gerçekleşen artışa nüfus patlaması denilir ve nüfus patlamalarının ilki Avrupada yaşanmıştır (Wyman, 5 Şubat 2009). Son aşamada ölüm oranlarının yanı sıra doğum oranları da olabilecek en düşük düzeye gerilemekte (Weeks, 2016, s. 83), nüfus artış hızı çok yavaşlamakta ve toplam nüfustaki artış da çok azalmaktadır (Başar, 2013, s. 22).

Zaman geçtikçe teori ile ilgili bazı revizyonlara gidildiği görülmüştür. Yeni çalışmalara göre, yüksek doğurganlık ve ölümlülük rejiminden düşük doğurganlık ve ölümlülük rejimine geçiş için modernleşme, kentleşme, sanayileşme ve kadınların işgücüne katılımı şart değildir; modernleşme ve gelişme olmadan da geçiş mümkündür (Hodgson, 2002 akt. Özbay, 2015, s. 256). Nitekim 1800'lü yıllarda, nüfusunun büyük kısmı kırdaki yaşamakta olan Fransada; günümüzde ise gelişmiş ülkeler arasında sıralanmayan Romanya, Macaristan, Bulgaristan gibi ülkelerde doğurganlık oranı ciddi anlamda düşmüştür. Sonraki dönemlerde geliştirilmiş olsa da teoriye eleştiriler devam etmiştir. Örneğin, teori; ölüm oranlarındaki düşüşün her zaman için doğum oranlarındaki düşüşten önce geldiğini iddia etmektedir. Ancak "Avrupa Doğurganlık Projesi" araştırmasının gösterdiği gibi, bazı durumlarda doğurganlıktaki düşüş, ölümlerin azalmasından önce gerçekleşebilmekte yahut her iki taraftaki düşüş aynı anda meydana gelebilmektedir (Kirk, 1996, s. 365). Teori, ölüm oranları düştükçe insanların bunu zamanla fark edeceğini ve doğurganlıklarını düşüreceklerini söylemektedir; çünkü insanlar, çocukların hayatta kalacaklarından emin olunca çok çocuk yapmaktan vazgeçecektir (Wyman, 5 Şubat 2009). Oysa en önemli demografik araştırmalardan olan Princeton Üniversitesi'nde Coale tarafından yönetilen Avrupa Doğurganlık Projesi (Weeks, 2016, s. 85-86) veya Wyman'ın (12 Şubat, 2009) deyişiyle "Princeton Projesi" çerçevesinde; Norveç, İngiltere ve Galler üzerinde yapılan çalışmalar adı geçen bölgelerde, teori-deki iddianın aksinin yaşandığını ortaya koymuştur. Kuşkusuz böylesi bir değişimin çok çeşitli nedenleri vardır ve Princeton Projesi'yle elde edilen veriler, doğurganlıkta benzer düşüşler yaşayan bölgelerin temelde sekülerleşmede de benzeştiğini ortaya koymaktadır (Weeks, 2006, s. 86). "Sekülerleşme insanın

öteki dünyadan bağımsız, özgür iradesiyle hareket etmesine olanak tanımış ve özmutluluğuna yönelik sorumluluk almasına imkân vermiştir (Lesthaeghe, 1977; Leasure, 1982; Norris ve Iglehart, 2004 akt. Weeks, 2016, s.86)”. Nitekim ölüm oranlarının düştüğü ilk ülke olan Norveç’te söz konusu oranların yaklaşık 1700’lerin ortasından itibaren düşmeye başladığı ve aynı düşüşün günümüze değin devam ettiği halde; doğum oranları ancak 1900’den itibaren azalmaya başlamıştır (Wyman, 5 Şubat 2009). Bu durum Cipolla’nın araştırmasında da görülmektedir. Zira Norveç’teki doğum oranı 1750-1755 yılları arasında %34,4 iken, yüz yıl sonraki 1850-1855 döneminde yine %32,5’tir. Ölüm oranları ise 1750-1755 döneminde %25 iken, 1800-1805 döneminde %24,1’e, 1850-1855 döneminde %17,3’e gerilemiştir. Araştırmacıya göre Norveç’teki doğum oranları ancak 1900-1905 döneminde %26,7’ye, 1950’de ise %19,1’e gerilemiştir (Cipolla, 2012, s. 81). Görüldüğü gibi Norveç’teki ölüm oranlarının düşmeye başlamasıyla doğum oranlarının azalmaya başlaması arasında oldukça uzun bir zaman vardır. Aynı durum İngiltere ve Galler’de de yaşanmıştır. İngiltere ve Galler’deki ölüm oranları takriben 1870’te azalmaya başlamış, fakat doğurganlık oranları yaklaşık olarak 1905’ten sonra düşmeye başlamıştır (Wyman, 5 Şubat 2009). Nitekim Livi-Bacci’nin 2009’daki çalışmasında yer alan veriler incelendiğinde 1800’de %27,1, 1850’de %22,5, 1870’te %22 olan İngiltere’deki ölüm oranlarının 1870’te %16,1’e ve 1913’te %13,8’e gerilediği anlaşılmaktadır (Tablo 1). Buna rağmen 1800’de %37,7, 1850’de %34, 1870’te %35,5 gibi oldukça yüksek doğum oranlarının görüldüğü İngiltere’de aynı oranlar ancak 1900’lü yıllardan itibaren gerileme eğilimine girmiştir. Zira 1900’de %28,1 olarak saptanan doğum oranı 1913’te %24,1’e (Tablo 1), 1950’de ise %15,9’a kadar düşmüştür (Cipolla, 2012, s. 81). Bu değerler Wyman’ın (5 Şubat 2009) görüşlerini desteklemektedir ve demografik geçiş teorisinde savunulan “ölüm oranlarındaki düşüşün her zaman için doğum oranlarındaki düşüşten önce geldiği” görüşüyle uyuşmamaktadır. Dahası, 1789 Fransız Devrimi’nden sonra artan sekülerleşmeyle birlikte Fransa’daki doğum oranlarının düştüğüne en iyi kanıt, doğum oranındaki düşüş eğilimindeki istikrardır. 1800’deki doğum oranları incelendiğinde İngiltere’de %37,7, Almanyada %40,3, Avusturyada %40,5 olan söz konusu değerler Fransa’da %33,1 olduğu görülmektedir. Üstelik aynı oran 1850’de %25,8’e, 1870’te %25,5’e, 1900’de %21,2’ye, 1913’te ise %18,8’e gerileyerek diğer ülkelerden

farklı bir seyir izlemiştir (Tablo 1). O halde, Fransa'da görülen böylesi bir eğilimin Princeton Projesi'yle ortaya konulan olguyla uyumlu olduğu söylenebilir. Zira Princeton Projesi, demografik geçiş teorisinin aksine Fransa'nın doğurganlık oranlarını ölüm oranlarından çok daha önce düşürdüğünü ispat etmiştir. Bu durum Wyman (5 Şubat 2009) tarafından "Fransa'nın doğum oranları 1700'lerin sonunda düşmesine rağmen, ölüm oranları 1800'lerin başlarında azalmaya başlamış ve 1900'de günümüzün modern toplumları düzeyini yakalamıştır. Fransa böylesi bir değişimi yaşayan ilk ülke olmuştur (Wyman, 5 Şubat 2009)." şeklinde ifade edilmiştir.

Tablo 1. Seçilmiş Avrupa Ülkelerinde Yıllara Göre Bazı Demografik Göstergeler (%)

Ülke	Doğum		Oranı		
	1800	1850	1870	1900	1913
İsveç	31,4	31,8	30,7	26,1	23,2
İngiltere	37,7	34	35,5	28,1	24,1
Almanya	40,3	34,6	38,8	34,3	27,5
Rusya	...	50,7	50,8	47,8	43,1
Fransa	33,1	25,8	25,5	21,2	18,8
Avusturya	40,5	36,5	39,3	36,4	29,7
İtalya	...	38,6	36,8	32,6	31,7
Ülke	Ölüm		Oranı		
	1800	1850	1870	1900	1913
İsveç	24,4	21,7	18,3	15,5	13,7
İngiltere	27,1	22,5	22	16,1	13,8
Almanya	25,8	27,1	27,8	19,5	15
Rusya	...	36,5	37,1	31	27,4
Fransa	30,1	23,8	24,9	19,6	17,7
Avusturya	26,7	32	32,6	24,3	20,3
İtalya	...	29,9	30,4	22	18,7
Ülke	Doğal		Artış		
	1800	1850	1870	1900	1913
İsveç	7	10,1	12,4	10,6	9,5
İngiltere	10,6	11,5	13,5	12	10,3
Almanya	14,5	7,5	11	14,8	12,5
Rusya	...	14,2	13,7	16,8	15,7
Fransa	3	2	0,6	1,6	1,1
Avusturya	13,8	4,5	6,7	12,1	9,4
İtalya	...	8,7	6,4	10,6	13

Kaynak: Livi-Bacci, 2009, s. 141.

Becklake'e göre (1993), nüfus patlaması şeklinde isimlendirilen hızlı nüfus artışının özellikle 1750-1800 yılları arasında yaşanmasının nedenleri tam

olarak bilinmemektedir (Becklake, 1993, s. 5-6). Fakat sözü edilen dönem, Sanayi Devrimi'nin başlangıcından hemen sonradır. Bu nedenle bu dönemdeki nüfus patlamasının Sanayi Devrimi ile ilgisi olabilir. Ehrlich'e göre (1976), takriben 1800 yıllarında bugünkü endüstri ülkelerinde sanayileşme ve bir ilerleme sonucu gerçek bir nüfus artışı başlamıştır (Ehrlich, 1976, s. 37). Aynı görüş, Şahin (2015) tarafından "*Dünyada nüfus esas olarak Sanayi Devrimi'nden sonra hızlı bir artış seyrine girmiştir* (Şahin, 2015, s. 45)" şeklinde ifade edilir. Dahası Tümertekin ve Özgüç'e göre (1997b) de dünyadaki nüfus artışının bir sebebi Sanayi Devrimi'dir. Zira Devrim'in ilk başladığı yerler olan İngiltere ve Galler, Sanayi Devrimi'ne yalnızca 6,5 milyon nüfusla girmelerine rağmen, 80 sene gibi kısa bir süre sonra, 1800'de 14 milyonluk bir nüfusa erişir. Şüphesiz artan doğum oranının esas nedeni erken evlilikler ve fazla çocuk sahibi olma hususudur. Genç erkekler Sanayi Devrimi'nden sonra kurulan fabrikalarda çalışmaya başlayınca daha erken evlenmiş, bu durum daha yüksek doğum oranları ile daha geniş aileleri beraberinde getirmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 1997b, s. 488). Bu gelişme, en çok İngiltere'de hissedilmiştir. Örneğin İngiltere'de nüfus 16. yüzyılın ortası ile 18. yüzyıl arasında, 3 milyondan 8,6 milyona erişerek neredeyse 3 kat artmasına rağmen Avrupa'nın nüfusu aynı dönemde 2 kat, Fransa'nın nüfusu %50 artmıştır (Livi-Bacci, 2009, s. 102). İngiltere'de nüfus büyümesinin en hızlı dönemleri 16. yüzyıl ile 18. yüzyıldır. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısı kriz dönemidir, fakat 17 ve 18. yüzyılın sonları karşılaştırıldığında nüfus artmış, negatif büyüme pozitif dönüşerek yılda %1,3 civarına ulaşmıştır (Livi-Bacci, 2009, s. 102). Aynı araştırmacıya göre: Büyümede görülen bu artış evlilikte, yaşam beklentisinde ve doğurganlıkta meydana gelen artıştan kaynaklanır. Zira yaşam beklentisi 36,3'ten 39,5'e çıkmış; ortalama evlenme yaşı da 25,8'den 24,1'e gerilemiştir. Bu durum çoğalmayla ilgili döngüyü değiştirmiş ve evlilik süreci dışında kalmış kadınların sayısını düşürerek, doğurganlığı arttırmıştır (Livi-Bacci, 2009, s. 102). Sözü geçen gelişmeler, nüfusun ikiye katlanması için gereken süreyi de kısaltmıştır. Örneğin İngiltere nüfusunun 1550'de ikiye katlanması için gereken süre 210 yıl iken, bu süre 1700'de 110 yıla, 1800'de ise 50 yıla düşmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Seçilmiş Bazı Avrupa Ülkelerinde Nüfusun İkiye Katlanma Süreci: 1550-1700-1800

Ülke	1550		1700		1800	
	Nüfusun İkiye Katlandığı Yıl	Aradan Geçen Süre (Yıl Olarak)	Nüfusun İkiye Katlandığı Yıl	Aradan Geçen Süre (Yıl Olarak)	Nüfusun İkiye Katlandığı Yıl	Aradan Geçen Süre (Yıl Olarak)
İngiltere	1760	210	1810	110	1850	50
Hollanda	1825	275	1870	170	1886	86
Fransa	1900	350	1920	220	1985	185
İtalya	1840	240	1870	170	1886	86
İspanya	1800	250	1850	150	1922	122
Norveç	...	...	1827	127	1881	81
İsveç	...	...	1820	120	1886	86
İrlanda	...	...	1795	95	hiçbir zaman	...
Almanya	...	...	1838	138	1889	89
Rusya	...	...	1780	80	1875	75
Avusturya- Macaristan	...	...	...	...	1902	102
İsviçre	...	...	...	...	1904	104
Portekiz	...	...	...	...	1923	123
Avrupa	1800	250	1835	135	1890	90

Kaynak: Livi-Bacci, 2009, s. 10.

Wyman'a göre (5 Şubat 2009), Sanayi Devrimi tek başına insanların yaşam standardını yükseltip doğum oranlarını arttırmamıştır. Bilakis, insanlar 1870'lerden başlayarak doğurganlıklarını düşürdükleri için yaşam standardı yükselmeye başlamıştır (Wyman, 5 Şubat 2009). Ayrıca aynı dönemde ve Sanayi Devrimi'nin hiç bir etkisinin olmadığı bölgelerde, dünya nüfusunun Avrupa'dan daha hızlı artması, bu bakımdan ileri sürülen dayanakların tutarsızlığını ortaya koymuştur (Tunçdilek, 1988, s. 107). Böylece nüfus artışının çok karmaşık nedenlere dayandığı, artışı bir nedene dayandırmanın doğru olmadığı tekrar ortaya çıkmaktadır.

Demografik geçiş teorisi, doğum ve ölüm oranlarında görülen düşüşün nedenini daha çok sosyo-ekonomik modernleşmeye ve özellikle ekonomik gelişmeye bağlar. Bu durumda; "her bir ülke için kişi başına düşen gelir arttıkça doğurganlık da düşer" önermesi öne çıkar. Lakin Princeton Projesi, insanların

doğurganlığını azaltmaya başlaması için standart bir kişi başı gelirin mevcut olmadığını ortaya koymuştur. Zira gelişmekte olan ülkelerin demografik özelliklerinin de incelendiği projeye göre; bu tür ülkelerde fert başına düşen gelir, gelişmiş ülkelerdekine çok altında olduğu halde, doğurganlık oranları gelişmiş ülkelere benzer şekilde düşmeye başlamıştır (Wyman, 5 Şubat 2009). Böylece doğurganlık düşüşü için ekonomik kalkınmanın yeterli bir neden olabileceği, ancak gerekli olmadığı ortaya çıkmıştır (Coale, 1973 akt. Weeks, 2016, s. 86).

Princeton Projesi kapsamında ekonomik gelişme, okur-yazarlık durumu, şehirleşme vb. birçok sosyo-ekonomik değişkenin doğurganlık düşüşü üzerindeki tesirleri ayrıntılı biçimde ve farklı hipotezlerle denenmiş; aynı faktörlerin doğurganlık düşüşünü açıklamada eksik kaldığı saptanmıştır. Örneğin, İngiltere ve Galler'de doğurganlık düşmeye başladığında okur-yazar oranı yüksek iken; aynı durumun daha önce yaşandığı Fransa'da, hatta Bulgaristan ve Macaristan'da doğurganlık azaldığında okur-yazar oranı çok düşüktür (Wyman, 5 Şubat 2009). Demografik geçiş teorisi, şehirleşme arttıkça doğumların düşeceğini söyler ve bu görüş birçok araştırmacı tarafından halen savunulur. Princeton Projesi, bu tezi de İngiltere ve Fransa karşılaştırmasıyla sarsmıştır. Zira İngiltere'de doğurganlığın düşmeye başladığı tarih 1870'tir. Bu tarihte İngilizlerin %72'si şehirlerde yaşamaktadır. Oysa Fransa, bu süreci daha 1700'lerde yaşadığından bu dönemde şehirleşme oranı çok düşüktür ve Fransızların eziçi çoğunluğu kırdaki yaşamaktadır (Wyman, 5 Şubat 2009). Nitekim 1600'de Fransa'daki kentsel nüfus oranı %5,9, 1700'de %9,2, 1800'de %8,8'dir (Tablo 3). Hatta Weeks'in 2016'daki çalışmasına göre salt Fransa değil, Avrupa'nın birçok bölgesi yüksek şehirleşmeye sahip olmamasına rağmen, doğum oranlarında hızlı bir düşüş yaşamıştır. Bu bölgelerde bebek ölüm oranları hayli yüksektir ve nüfusun küçük bir kısmı sanayiye istihdam edilmektedir (Weeks, 2016, s. 86). Dolayısıyla şehirleşmenin doğurganlığı düşürdüğü savına Fransa'nın yanı sıra Avrupa'nın bazı bölgeleri uymamakta; bu durum, bu iddiayı da geçersiz kılmakta ve demografik değişimin bir sebebe bağlanamayacağını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Avrupa'nın Bazı Ülke ve Bölgelerinde Kentsel Nüfus Oranı (%): 1500-1800

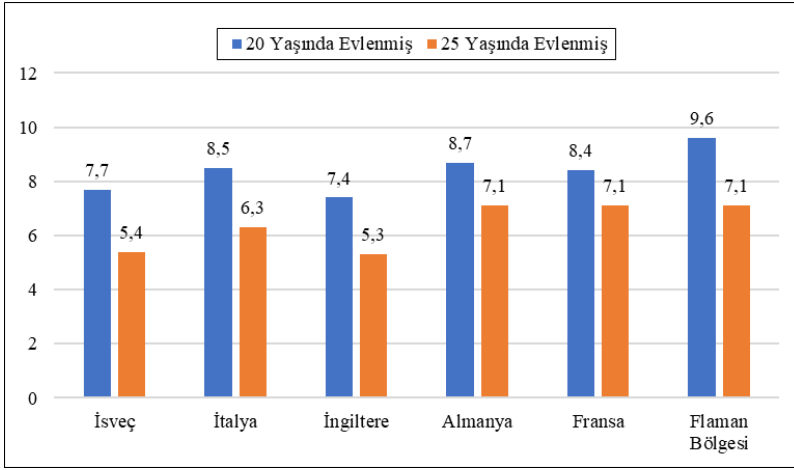
	1500	1550	1600	1650	1700	1750	1800
İskandinavya	0,9	0,8	1,4	2,4	4	4,6	4,6
İngiltere ve Galler	3,1	3,5	5,8	8,8	13,3	16,7	20,3
İskoçya	1,6	1,4	3	3,5	5,3	9,2	17,3
İrlanda	0	0	0	0,9	3,4	5	7
Hollanda	15,8	15,3	24,3	31,7	33,6	30,5	28,8
Belçika	21,1	22,7	18,8	20,8	23,9	19,6	18,9
Almanya	3,2	3,8	4,1	4,4	4,8	5,6	5,5
Fransa	4,2	4,3	5,9	7,2	9,2	9,1	8,8
İsviçre	1,5	1,5	2,5	2,2	3,3	4,6	3,7
Kuzey İtalya		15,1	16,6	14,3	13,6	14,2	14,3
Orta İtalya*	12,4	11,4	12,5	14,2	14,3	14,5	13,6
Güney İtalya		11,9	14,9	13,5	12,2	13,8	15,3
İspanya	6,1	8,6	11,4	9,5	9	8,6	11,1
Portekiz	3	11,5	14,1	16,6	11,5	9,1	8,7
Avusturya-Bohemya	1,7	1,9	2,1	2,4	3,9	5,2	5,2
Polonya	0	0,3	0,4	0,7	0,5	1	2,5
Avrupa	5,6	6,3	7,6	8,3	9,2	9,5	10

Kaynak: Livi-Bacci, 2009, s. 37.

Avrupa'nın sosyo-ekonomik gelişim bakımından birbirine benzeyen bölgelerinde doğurganlık düşüşü aynı anda yaşanmamışken; sosyo-ekonomik bakımdan birbirine benzemeyen bölgelerinde doğurganlık düşüşünün aynı anda yaşandığı Princeton Projesi'yle tespit edilmiştir (Weeks, 2016, s. 86). Bu tespit ilginç olduğu kadar düşündürücüdür. Zira böylesi bir tespitle birlikte okuma-yazma, kırsal-kentsel gibi sosyal durumlar ile kişi başına düşen gelir, çalışanların sektörlere göre dağılımı vb. ekonomik faktörlerin doğum oranlarını azalttığı görüşü geçerliliğini yitirmiş olmaktadır. Bu durumda doğum oranlarının düşmesinin nedenlerine salt sosyo-ekonomik verileri inceleyerek ulaşmanın yeterli olmadığı; söz konusu gizemi çözmek için kültürel faktörleri de ele almanın şart olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim aynı dil, ortak etnik köken, benzer yaşam tarzı vb. niteliklere sahip, aynı kültürü paylaşan insanların doğurganlıktaki düşüşü paylaşma ihtimali, kültürel farklılıkları bulunanlara göre daha yüksektir (Watkins 1991 akt. Weeks, 2016, s. 86).

Princeton Projesi çerçevesinde yapılan araştırmalarla kültürel ve özellikle dilsel bölgelerin; diğer kelimelerle kültür coğrafyasının, doğurganlık üzerinde ciddi tesirlerinin olduğunu ortaya koyan verilere ulaşılmıştır. Zira aynı dili ve/

veya lehçeyi konuşanlar aynı kültürdendir ve birbirleriyle iletişim halindedir. Bu insanların farklı ülke sınırlarında da olsalar doğurganlık bakımından birbirine benzediği açıktır. Bu bağlamda doğurganlık düşüşü gibi çok faktörlü, kompleks vakalarda kültür coğrafyasının; siyasi, hatta ekonomik coğrafyadan çok daha fazla etkili olduğu söylenebilir. Benzer kültür coğrafyasında bulunan bölgelerin en büyük bileşeni ortak lisanın olanak tanıdığı iletişimdeki kolaylık sayesinde “aile planlaması gibi olguların da hızlıca yayıldığı, aynı yayılmanın farklı bir lisan bölgesine girilene kadar devam ettiği tespit edilmiştir (Leasure, 1962; Lesthaeghe 1977 akt. Weeks, 2016, s. 86-87)”. Kuşkusuz farklı bir dil bölgesine giriş, özellikle kültürel coğrafyanın değişmesi anlamına gelir. Bu bakımdan Lesthaeghe'nin Belçika'da yaptığı araştırma çarpıcıdır. Lesthaeghe, aralarında sadece birkaç km'lik mesafe bulunan, benzer sosyo-ekonomik özelliklere sahip, ikiz olarak nitelendirilebilecek kadar birbirine denk olan Fransızca konuşulan Walloon ve Felemenkçe konuşulan Flaman bölgelerindeki doğurganlığın büyük ölçüde farklılaştığını saptamıştır. Araştırmacı, Fransa sınırına yakın ve Fransızca konuşulan bölgede görülen doğurganlık geçişinin Fransa'da tespit edilen geçişe paralellik gösterdiğini; Hollanda sınırına yakın ve Felemenkçe konuşulan bölgede belirlenen geçişin ise Hollanda'da tespit edilen geçişe paralellik gösterdiğini belirlemiştir. Bu durumda kuzeydeki Flaman bölgesinin güneydeki Walloon bölgesine göre çok daha fazla çocuk yaptığı gözlenmiştir (Kirk, 1996, s. 365; Wyman, 12 Şubat 2009). Nitekim Livi-Bacci'ye göre (2009) de 17 ve 18. yüzyıllardaki Flaman doğurganlığı Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'deki doğurganlıktan çok daha yüksektir (Livi-Bacci, 2009, s. 115). Örneğin, evlenme yaşı 25 kabul edildiğinde İngiltere'de kadın başına düşen çocuk sayısı 5,4 iken, Flaman bölgesinde 7,1 çocuktur. Evlenme yaşı 20 olduğunda ise İngiltere'de kadın başına düşen çocuk sayısı 7,4 iken, Flaman bölgesinde 9,6'ya ulaşmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. 17 ve 18. Yüzyıllarda Bazı Avrupa Ülkelerinde Kadın Başına Düşen Çocuk Sayısı

Kaynak: Livi-Bacci, 2009, s. 116.

Benzer durum İspanya'da yapılan bir başka çalışmada daha saptanmıştır. 1960'lı yılların başında Princeton Üniversitesi'nde öğrenci olan ve Princeton Projesi kapsamında İspanya'da doğurganlık düşüşü üzerine 1962'de doktora tezi hazırlayan Leasure'nin (1962) çalışmaları bu bakımdan önemlidir. Çünkü Leasure'nin (1962) çalışmalarıyla İspanya'nın sergilemiş olduğu doğurganlık değişim sürecinin demografik geçiş teorisiyle açıklanamadığı şaşırtıcı bir şekilde ispat edilmiştir (Leasure, 1962 akt. Weeks, 2016, s. 85). Zira 1962'deki İspanya çalışmasında Leasure, kentleşme ve ekonomik gelişme düzeyleri birbirinden çok farklı olan ancak kültürel açıdan benzerlikler sergileyen komşu bölgelerde doğurganlığın azaldığını tespit etmiştir (Wyman, 12 Şubat 2009; Coale, 1986 akt. Weeks, 2016, s. 85). Leasure, İspanya'nın her bir bölgesi için 1830'dan beri tutulan ve arşivlenen verileri derleyerek, bu veriler ışığında gözlediği doğurganlık oranlarının haritasını çizmiş; çizdiği haritanın şaşırtıcı bir biçimde Ortaçağ İspanya'sının dil bölgeleri haritasıyla birebir uyduğuna saptamıştır. Hatta Leasure, farkında olmadan Ortaçağ İspanya'sının lisan haritasını ortaya çıkarmıştır. Bu bölgeler, varlığını sürdürmektedir. Nitekim günümüzde İspanya sınırları içinde bulunan Bask, Navarra, Aragon, Castille gibi bölgelerin demografik özellikler bakımından tarihsel olarak ayrışmasının nedenini, Leasure tarafından tespit edilen kültürel sınırların varlığına dayandırılan çalışmalar mevcut durumdadır (Wyman, 12 Şubat 2009).

Açıklamalardan, demografik geçişte tespit edilen doğurganlığın düşmesi olgusunu bir tek nedene bağlamanın doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi İtalya, Japonya, Singapur gibi günümüzün modern toplumlarında da çok düşük doğumların sebebi tek olmamakla beraber karmaşıktır. Teitelbaum'a göre (2009), geçmişte olduğu gibi hâlihazırdaki düşük doğurganlığın nedenleri: Toplumların sekülerleşmesi, evlilik ve çocuk doğurmayla ilgili davranışları kontrol eden dinsel etkinin ortadan kalkması, kadınların gittikçe artan şekilde işgücüne katılımı ve bu durumun doğumları etkilemesi; kısaca, modernizasyon olarak nitelendirilen birçok diğer faktörün varlığıdır (Teitelbaum, 2009 akt. Wyman, 19 Şubat 2009). Nitekim anılan faktörlerin tamamının, hatta daha fazlasının doğumların düşmesinde etkili olduğunu iddia eden görüş "İkinci Demografik Geçiş Teorisi" olarak adlandırılmıştır. Bu teoriye göre: Modern ve gelişmiş toplumlardaki düşük doğumlar kaçınılmaz olduğu gibi süreklidir. Bu tür toplumlardan hiç biri yenilenme oranına yaklaşp onu aşamayacaktır. Böylesi toplumlarda hayatı boyunca çocuk sahibi olmayan çok kadın bulunmaktadır ve buradaki insanların evlilik davranışları değişik olmaktadır. Söz konusu davranışlar beraberinde düşük evlilik oranlarıyla evlilik dışı doğumları getirmektedir -İsveç'te doğumların yaklaşık %50'si bu şekildedir- (Teitelbaum, 2009 akt. Wyman, 19 Şubat 2009). Weeks'e göre de Princeton Projesi'yle elde edilen veriler, doğurganlığın azaldığı bölgelerde en çok görülen benzerlik olarak, sekülerleşmenin hızlı yayılmasını göstermektedir (Weeks, 2006, s. 86).

Netice itibarıyla doğurganlık düşüşü, doğurganlık geçişi (the Fertility Transition) şeklinde nitelendirilir ve planlanmış kontrol altında, yüksek doğurganlık seviyesinden düşük belki çok düşük doğurganlığa geçişi ifade eder (Weeks, 2016, s. 190). Süreç, Lloyd ve Ivanov (1988) tarafından "kader veya alın yazısıyla aile kurma" durumundan, "planlama veya tasarımla aile kurma" durumuna geçiş olarak özetlenmiştir (Lloyd ve Ivanov, 1988 akt. Weeks, 2016, s. 190). Aynı durum Teitelbaum tarafından %90'ı kendi doğumlarını kontrol edemeyen kadınların toplumundan, %90'ı doğumlarını hesaplı bir şekilde kontrol eden kadınların toplumuna geçiş şeklinde açıklanmıştır (Teitelbaum, 2009 akt. Wyman, 19 Şubat 2009). Geçiş; çocuk doğurmada bir gecikmeyi, diğer ifadeyle daha geç yaşlarda doğurmayı ve doğurmaya daha erken son vermeyi kapsar (Weeks, 2016, s. 190). Birçok itiraz ve tenkite rağmen demografik geçiş teorisinin genel gücünü korumasının altında yatan da tam olarak

bu düşüncedir. Zira teorinin en güçlü yönü, doğurganlık geçişinin modernleşmeyi yaşayan her toplumda gerçekleşeceğini öngörmesi iken; en zayıf yönü, doğurganlığın düşmesi için gerekli olan başlangıç noktasını (kesin eşiği) öngörememesidir (Kirk, 1996, s. 365).

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 1995'teki raporuna göre, demografik geçişlerin nasıl oluştuğu, ne zaman başladığı hakkında evrensel bir açıklama getirmek üzere araştırmalara büyük önem verilmiş fakat zamanlama ve ayrıntılar bakımından ülkeden ülkeye birçok farklılık olduğundan, "demografik geçiş teorisi" bulma çabasından vazgeçilmiştir (DİE, 1995, s. 4-5). Aynı görüşü destekleyen Reher'e göre (2004), özellikle gelişmekte olan ülkelerde 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca gözlemlenen yüksek doğurganlık oranları teorinin büyük kısmının çökmesine; bu durum, birçok araştırmacının dünyayı anlama hususunda teoriyle arasına mesafe koymasına neden olmuştur (Reher, 2004, s. 19). Dahası, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda en gelişmiş sanayi ülkelerinde bile beklenmedik doğurganlık oranlarına tanık olunmuş; buna karşın az gelişmiş ülkelerde ölüm oranları görülmedik ve umulmadık bir hızla düşmüştür. Her iki durumda da nüfus artış hızı beklenenin çok ötesinde olmuştur (Ohlin, 1969, s. 19). Kuşkusuz bunlardan en çarpıcı olanı literatüre "bebek patlaması" veya "nüfus patlaması" olarak geçen beklenmedik nüfus artışıdır. Zira İkinci Dünya Savaşı öncesinde gelişmiş Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada için yapılan nüfus izdüşümlerinin hiçbirinin Savaş'tan sonra görülen aşırı artış nedeniyle tutmadığı görülmüştür. Örneğin Fransa nüfusunun 2005 yılı için öngörülen 48,6 milyonluk düzeyi daha 1965'te aşmıştır. ABD'nin 1975 yılı için öngörülen 185 milyonluk düzeyi ise 1962'de aşmıştır (Ohlin, 1969, s. 20). Bu gelişmeler, demografik geçiş teorisiyle uyumsuzdur.

Demografik değişimin her ülkede eşit veya birbirine yakın bir zaman diliminde gerçekleşeceği söylenemez. Örneğin demografik değişimin son evresinde bulunan Batılı toplumlar, adı geçen süreci yaklaşık yüz yıl yaşamışken; günümüzün gelişmekte olan ülkelerinin aynı süreci 40-50 yıl gibi çok daha kısa sürede yaşadığı savunulmaktadır (Kirk, 1971; Watkins, 1987; Bongaarts ve Watkins, 1996; Caldwell, 2001; Bongaarts, 2002; Reher, 2004; Caldwell, 2006; Yüksel, 2007; Yüceşahin, 2009; Blue ve Espenshade, 2011). Bu durumu sağlayan faktörler özellikle ölüm oranlarının düşmesi, yaşam beklentisinin

artması ve doğum oranlarının gerilemesidir. Wyman'a göre (5 Şubat 2009), Avrupa'da doğurganlık geçişlerinin bitmesi hususu 1870-1930 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Zikredilen durumun nedeni yavaş ekonomik gelişme, kadınların eğitime erişimindeki sınırlı iyileşme, AIDS'in neden olduğu ölüm artışları vb. nin doğurganlık düşüşünü geciktirmesidir (Bongaarts, 2008; Ezeh, Mberu, ve Emina, 2009 akt. He-Goodkind-Kowal, 2016, s. 7). Nitekim İngiltere'de demografik geçiş sürecinin yaklaşık 200 sene tamamlanmış olduğu (Harrison, 1993, s. 167), aynı sürecin diğer Avrupa ülkelerinde genelde 100-150 yıl sürdüğü saptanmıştır (Aysan, 2014, s. 71; He-Goodkind-Kowal, 2016, s. 7). 1800'ler civarında ölümlerin azalmasıyla Avrupa'da başlayan demografik geçiş, günümüzde dünyanın tüm bölgelerine yayılmış ve takriben 2100 sene içinde tamamlanacaktır (Lee, 2003a, s. 167).

Demografik geçiş teorisi bütün eksikliklerine rağmen en çok benimsenen, üzerinde en fazla çalışma yapılan ve gücünü korumakta olan bir modeldir. Ünlü, 2017'deki araştırmasında demografik geçişi, demografinin en önemli teorik katkılarından biri olarak değerlendirir (Ünlü, 2017, s. 38). Weeks'e göre demografik geçiş, teori olmanın ötesinde, meydana gelen ve/veya gerçekleşmiş olan demografik değişimin bir resmidir (Weeks, 2016, s. 83).

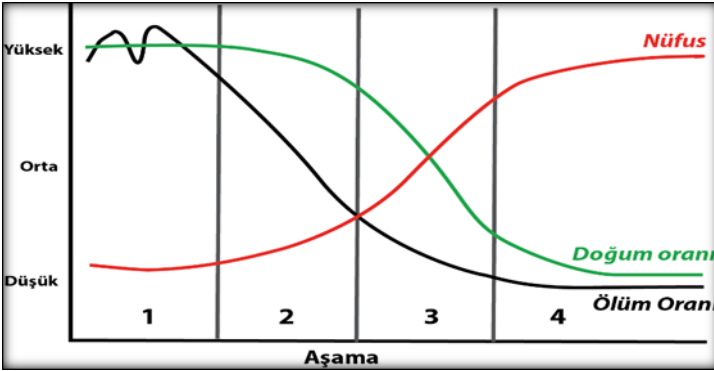
"Demografik Geçiş Modeli"nin ele alındığı farklı disiplinlerdeki metinlerde, adı geçen modelin aşamalarının da değişik biçimlerde değerlendirildiği görülmüştür. Ancak vurgulanması gereken şudur ki; bazı çalışmalarda geçişin üç aşamada gerçekleştiği ifade edilirken (Başar, 2013, s. 21; Weeks, 2016, s. 83), diğer bazı araştırmalarda dört aşamada (Tümertekin ve Özgüç, 1997a, s. 219 ve 2016, s. 220; Şahin, 2015, s. 54), bir kısım çalışmada ise beş aşamada gerçekleştiği savunulmaktadır (Clarke, 1987, s. 157; Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 52; Tansel, 2012, s. 33; Can ve Avcı, 2019, s. 212; Can ve Avcı, 2021, s. 231-232).

Bu çalışma, demografik geçiş sürecini beşli modele göre ele almanın daha doğru olabileceğini savunmaktadır. Zira gerek üç aşamalı gerekse dört aşamalı modelde, son aşamada düşük doğum ve düşük ölüm oranlarının sebep olduğu bir denge durumu vardır. Oysa 21. yüzyılla birlikte bazı ülkelerde doğum oranlarındaki düşüş devam ettiği halde, nüfus yaşlanması olgusunun da gerçekleşmesi nedeniyle nüfus azalma eğilimine girmiştir. Çünkü önceki aşamalarda görülmeyen, doğum hızından daha yüksek bir ölüm hızı zuhur etmiştir.

Ölüm hızının doğum hızından daha yüksek olması, bütün tedbirlere rağmen önlenemez ise böylesi toplumlar uzun vadede yok olabilir. Dolayısıyla bu çalışmada beşinci aşama “gerileme evresi” olarak nitelendirilmiştir.

1. Yüksek Durağanlık Evresi (Birinci Aşama)

Doğum ve ölüm oranlarının fazla olduğu bu evrede yüksek bir büyüme potansiyeli vardır (Weeks, 2016, s. 83). Hatta nüfusun bu dönemde az da olsa arttığı ifade edilir (Wyman, 5 Şubat 2009). Lakin bazı çalışmalarda nüfusun büyümesi ihtimali, potansiyel olarak mevcut iken, ölüm oranlarının yüksekliğine bağlı olarak aynı nüfusun bir denge durumunda olduğu dile getirilir (Başar, 2013, s. 21). Dahası, birinci aşamada meydana gelen ölümlerin önemli bir bölümünün hayatın ilk 5-10 yılında gerçekleştiğini (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 51-52); bu dönemle ilgili yavaş bir büyümenin, fakat daha çok bir durağanlığın (stationary) olduğunu dile getiren (Clarke, 1987, s. 157) çalışmalar da mevcuttur (Şekil 2). Kısaca bu evre; sanayi öncesi, tarıma dayanan iktisadi yapı, kırsal yaşamın egemen olduğu sosyal yapıyla geleneksel yaşam tarzının egemen olduğu toplumların içinde bulunduğu sürece karşılık gelir. “Eğitim azlığı, erken yaşta evlenmeler ve tıbbi yetersizlikler yüzünden yüksek doğum ve yüksek ölüm oranları ile değişken nüfus, ‘evre’nin en karakteristik özelliğidir. Nüfusta uzun dönemli gelişme az gözlenen bir durumdur (Tümertekin ve Özgüç, 2016, s. 220).”

Şekil 2. Dört Evreli Demografik Geçiş Süreci Modeli

Kaynak: Can, 2021, s. 46.

Böylesi özellikler sergileyen, “pastoralizmin egemen olduğu geleneksel toplumlarda (Foucault, 2016, s. 316)”; oldukça yüksek doğum oranlarına rağmen “nüfusun büyüme oranı %1’in de altındadır (Yüceşahin, 2011, s. 12)”. Bir başka ifadeyle; doğum ve ölüm hızları %4-%5 arasında iken, yıllık nüfus artış hızı %2-%3’ü aşmaz (Başar, 2013, s. 21). Yani doğumlar oldukça yüksek, nüfus artış hızı ise düşüktür. Bu süreç Yüceşahin (2011, s. 12) tarafından “Başlangıç Aşaması” veya “Birinci Aşama”; Başar (2013, s. 21) tarafından “Birinci Aşama” şeklinde isimlendirilir. Aynı süreç “Yüksek Durağanlık Dönemi” biçiminde adlandırılabilir (Clarke, 1987, s. 157; Tümertekin ve Özgüç, 1997a, s. 219 ve 2016, s. 220). Dünya nüfusunun 17. yüzyılın ortalarına kadar çok yavaş artmasının sebebi, toplumların ilk aşamada bulunmasıyla açıklanır (Başar, 2013).

Nitekim Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (UN-DESA) verileri üzerinde yapılan analizlerle Ekvatorial Afrika’nın bugünkü yapısının “Birinci Aşama”ya örnek olduğu ifade edilebilir. Söz konusu kuşakta Gabon, Ruanda, Kongo gibi ülkeler bulunur.

2. Erken Genişleme Evresi (İkinci Aşama)

Bu evre, yüksek doğurganlık ve azalan ölümlerle ayırt edilir (Clarke, 1987, s. 157; Tümertekin ve Özgüç, 2016, s. 220). Gıda üretiminin fazlalaşması ve sağlık alanında yaşanan gelişmeler ölüm oranlarını azaltırken; doğum oranlarının yüksek olması nüfusu hızla arttırır (Can ve Avcı, 2019, s. 212). Bu dönem, nüfusun gelişiminde ikinci aşamayı oluşturur ve “erken genişleme aşaması” olarak tanımlanır (Clarke, 1987, s. 157). Aynı süreç farklı metinlerde farklı isimlerle anılabilir. Örneğin süreci Yüceşahin (2011), “Birinci Geçiş Aşaması” veya “İkinci Aşama”; Başar (2013), “İkinci Aşama”; Tümertekin ve Özgüç, (1997a ve 2016) “İlk Yayılma Aşaması” biçiminde nitelendirir.

İkinci aşamada meydana gelen ekonomik gelişim beraberinde gelir düzeyinin yükselmesini, beslenme ve sağlık olanaklarının artmasını getirdiğinden özellikle ölüm hızlarını süratle, doğurganlık hızını ise daha yavaş düşürür. Bu bağlamda nüfus artış hızı genel olarak %4 gibi yüksek düzeylere erişebilir (Yüceşahin, 2011, s. 12; Başar, 2013, s. 21).

Erken genişleme evresinin diğer özellikleri arasında; gıda artışı, daha iyi ulaşım, tarımsal kalkınma, temiz suya erişim, hastalık sebepleri hakkında

genel farkındalığın artması, annelerin eğitim düzeyi ve sosyal statülerinin artması vb. bulunur (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 51). Bu dönemde görülen sanayileşmeyle toplum yavaş yavaş modernleşmeye başlar, doğum oranlarının yüksekliği sayesinde de toplam nüfusta büyük artışlar gözlenir (Tümertekin ve Özgüç, 2016, s. 220). Toplam nüfusta gözlenen büyük artışta, yüksek doğum oranlarının yanında çocukların yaşama olasılığının artmasının büyük payı vardır. Böylesi demografik özelliklere sahip bir nüfusun yaş yapısı oldukça gençtir.

UN-DESA istatistiklerinin analiziyle “İkinci Aşama”yı günümüzde yaşayan örnekler olarak Afganistan, Yemen, Laos, Butan Krallığı ve Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve, Kenya ile Gana dışındaki bütün ülkelerin yer aldığı Sahra-Altı Afrika'nın büyük bir bölümü verilebilir.

3. Geç Genişleme Evresi (Üçüncü Aşama)

Bu aşama; azalan doğurganlık ve ölüm oranlarına karşılık, toplam nüfusta hızlı bir artışla kendini gösterir ve geç genişleme evresi şeklinde nitelendirilir (Clarke, 1987, s. 157). En önemli özelliği; doğum-ölüm oranları arasındaki farkın azalması ve toplam nüfus miktarının artmaya devam etmesine karşın, nüfus artış hızında bir azalmanın meydana gelmesidir (Şekil 2). Dönem; doğum kontrol yöntemlerinin kısmen kullanıldığı, sosyo-ekonomik koşullardaki değişimlerden dolayı doğum miktarının azaldığı, özellikle sağlık şartlarındaki iyileşme sonucunda erken ve çocuk ölümleriyle yaşlı ölümlerinin düştüğü bir sürece karşılık gelir ve üçüncü aşama olarak da isimlendirilebilir (Can ve Avcı, 2019, s. 212).

Bilindiği gibi sanayileşme ve modernleşmeyle tarımda daha az işgücüne ihtiyaç duyulmuş ve şehirlere doğru göç başlamıştır. Bu yeni durum geleneklerden uzaklaşılmasını, eğitim düzeyinin yükselmesini ve doğum kontrolünün ortaya çıkmasını sağlamıştır (Tümertekin ve Özgüç, 1997a, s. 219 ve 2016, s. 220; Yüceşahin, 2011, s. 12). Ayrıca kadın okur-yazarlığıyla kadının işgücüne katılımında görülen artış, doğurganlığın düşmesinde büyük rol oynamıştır. Böylece “İkinci Geçiş Aşaması” veya “Üçüncü Aşama” (Yüceşahin, 2011, s. 12) yahut “Geç Yayılma Aşaması” sürecine geçilir (Tümertekin ve Özgüç, 1997a, s. 219 ve 2016, s. 220).

UN-DESA istatistiklerinin incelenmesiyle Güney Afrika Cumhuriyeti, Gana, Kenya, Zimbabve, Swaziland, Lesotho, Namibya gibi ülkelerin üçüncü aşamayı yaşayan örnekler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Düşük Durağanlık Evresi (Dördüncü Aşama)

Demografik geçiş teorisinin dört evreden oluşan şeklinin (Şekil 2) son dönemine “Bitiş Aşaması” veya “Dördüncü Aşama” denilebildiği gibi (Yüceşahin, 2011, s. 12); “Düşük Durağanlık Dönemi” de denilebilir (Clarke, 1987, s. 157; Tümertekin ve Özgüç, 1997a, s. 219 ve 2016, s. 220). Söz geçen evreye düşük durağanlık aşaması adının verilmesinin, doğum ve ölüm oranlarının düşmesi ve demografik gelişimin stabilleşmesi yahut artışın durağanlaşmasıyla ilgisi vardır (Clarke, 1987, s. 157). Dördüncü evrede, doğum ve ölüm hızlarının düşük seyretmesinden dolayı nüfus yüksek ve durağandır (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 52). Başka kelimelerle son evre olan bu süreçte, nüfus en yüksek noktaya erişir. Bundan sonra, doğum ile ölüm hızları eşitlendiği için artmadan durağan bir yapıda, dengede devam eder. Diğer görüşe göre ise, bu aşamada doğum ve ölüm oranları azalır; lakin nüfus gelişiminde bir kararlılık söz konusu olmasına rağmen, nüfus artışı düşük de olsa sürer (Clarke, 1987, s. 157; Can ve Avcı, 2019, s. 212). Can ve Avcı'nın 2021'de yayımladıkları çalışmada demografik geçiş sürecinin aşamaları Türkiye açısından ele alınmıştır. Bu çalışmada, dördüncü aşamada demografik momentum veya demografik ivme olarak isimlendirilen olgunun, toplam doğurganlık hızı yenilenme düzeyinin altına düşse bile nüfusu bir süre daha arttıracığı ifade edilmektedir. Araştırmacılara göre, dördüncü aşamada toplam doğurganlık hızı 2,1 veya daha aşağıdadır. Ancak doğurganlıkta görülen böylesi bir düşüşe rağmen, geriden gelen genç yaş grubu üreme çağını tamamlayana kadar demografik ivmenin etkilerinden dolayı nüfus artmaya devam eder. Nüfus artış hızı negatif döndüğünde veya nüfusta azalma/gerileme başladığında ise demografik geçişin dördüncü aşaması da bitmiş olur (Can ve Avcı, 2021, s. 244). Kuşkusuz böylesi bir devrimde göç, savaş, salgın... gibi dış dinamiklerin etkisi söz konusu değildir. Zira demografik geçiş süreci doğal seyreden nüfuslar için geçerlidir. Eğer göç, salgın, doğal afet, savaş ve çatışmalar gibi dış dinamikler tesirli ise orada demografik geçiş sürecinden söz etmek doğru olmaz. Dolayısıyla “*Demografik Geçiş Sürecinin Epistemolojisi ve Nüfus Yaşlanmasına İlişkin*

Genel Bir Değerlendirme” adlı bu araştırmada saptananlar; göç, savaş, kıtlık, salgın, doğal afet gibi dış faktörlerin olmadığı toplumlarda görülen demografik geçiş süreçleriyle ilişkilidir.

Dördüncü aşamada düşük doğurganlık ve düşük ölüm oranlarının sebep olduğu düşük nüfus artışı, bazı toplumlarda “sıfır nüfus artışı” şeklinde ortaya çıkar ve bu seviyeye erişen toplumların demografik geçişlerini tamamladıkları kabul edilir (Şekil 2). Artık çok az insan tarımla uğraşmakta; nüfusun üçte ikiden fazlası şehirlerde yaşamakta; eğitime herkes erişebilmekte; kadınların büyük kısmı gelir getiren işlerde çalışmaya yöneldiğinden anneliği ertelemekte veya hiç çocuk yapmamaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 1997a, s. 219 ve 2016, s. 221).

İngiltere’de “Demografik Geçiş Süreci”nin yaklaşık 200 senede tamamlandığı (Harrison, 1984 ve 1993), aynı sürecin diğer Avrupa ülkelerinde genelde 100 ila 150 yıl sürdüğü saptanmıştır (Aysan, 2014, s. 71; He-Goodkind-Kowal, 2016, s. 7). Ayrıca 1800’ler civarında ölümlerin azalmasıyla Avrupa’da başlayan demografik geçişin, günümüzde dünyanın tüm bölgelerine yayıldığı ve takriben 2100 tarihinde tamamlanacağı değerlendirilmektedir (Lee, 2003a, s. 167).

UN-DESA istatistiklerinin incelenmesinden Bahamalar, Porto Riko, İran, Çin, Arjantin, Brezilya, Güney Kore, Türkiye, ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda; kıta Avrupa’sının Almanya, Fransa, İtalya, Litvanya, Macaristan dışında kalan büyük bölümünün “Dördüncü Aşama”yı hâlihazırda yaşayan bölgeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

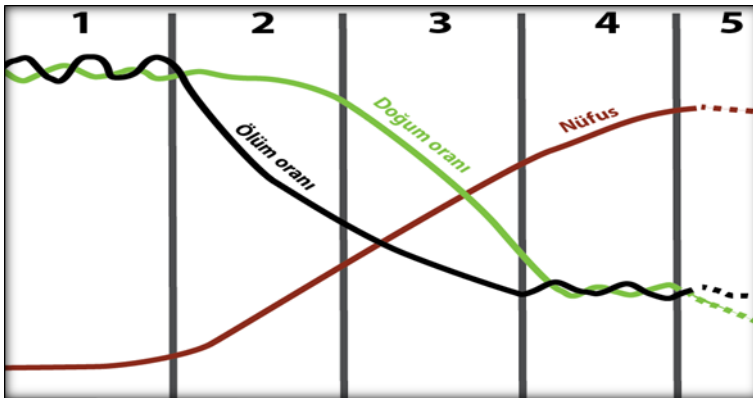
5. Gerileme Evresi (Beşinci Aşama)

Her ülkenin özellikle son 200 yılda yaşamış olduğu demografik değişimin, şaşırtıcı bir şekilde benzeştiği ve ortaya konan resme uyduğu saptanmıştır. Bu durum, yeni bir “evrensel nüfus artışı yasası”nın varlığına işaret eden Stollnitz’in 1964’teki araştırmaları gibi çalışmalarını arttırmıştır (Weeks, 2016, s. 83).

Son yıllarda bazı ülkeler, doğum oranlarındaki düşüş nedeniyle nüfusun yenilenmesi için gereken yeterliliğe erişememekte ve yaşlı nüfus oranının artışına bağlı olarak azalma eğilimine girmektedir. Bu eğilim, sözü geçen ülkelere özgüdür ve önceki dört aşamadan farklıdır (Can ve Avcı, 2019, s. 212). Böylesi

bir sürecin yaşanma nedeni, düşük ve/veya kararsız (dalgalı) doğum ve ölüm oranlarıdır (Clarke, 1987, s. 159). Zikredilen ülkeler, doğum hızından daha yüksek ölüm hızına sahip olma gibi daha önce görülmemiş bir olguyla karşı karşıyadır. Doğal olarak yeni durum, beşinci evrenin ortaya konulmasını zorunlu kılmaktadır (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 52). Reher'e göre, son yıllarda doğurganlık hızı birçok Avrupa ülkesinde yenilenme seviyesinin altındadır (Reher, 2004, s. 33). Bu nedenle bazı araştırmacılar yeni sürece "ikinci demografik geçiş" adını da vermişlerdir (Van de Kaa, 1987 akt. Reher, 2004, s. 33). Lakin sözü geçen durumun genel demografik geçişin yeni aşamasından (gerileme evresi) başka bir şey olmadığı açıktır.

Özetle, günümüzde demografik gelişim açısından 5 farklı aşamanın varlığından söz eden çalışmalar vardır ve beşinci aşama, dördüncü aşamanın detaylandırılmış bir hali gibi değerlendirilebilir (Şekil 3). İlk dört aşama, teorinin daha önce tanımlanan aşamalarıdır. Buraya eklenen 5. aşama; ölüm oranlarının düşük seviyelerde gerçekleştiği, doğum oranlarının ise yenilenme oranının da altına indiği, bunun sonucunda nüfusun azalma sürecine girdiği bir aşamayı meydana getirir ve gerileme evresi olarak tanımlanabilir. Almanya, Fransa, Litvanya, Macaristan gibi birçok Avrupa ülkesiyle Japonya gibi bazı Güneydoğu Asya ülkelerinde doğum hızından daha yüksek ölüm hızı bulunur. Bu durumun süratle yaşanan bir nüfusa neden olduğu açıktır. Dolayısıyla demografik geçişin beşinci aşaması olan "Gerileme Evresi", nüfusun durağanlıktan çıkıp düşüşe geçtiğinin açık ve somut bir göstergesidir (Şekil 3).

Şekil 3. Beş Evreli Demografik Geçiş Modeli

Kaynak: Can ve Avcı, 2019, s. 212.

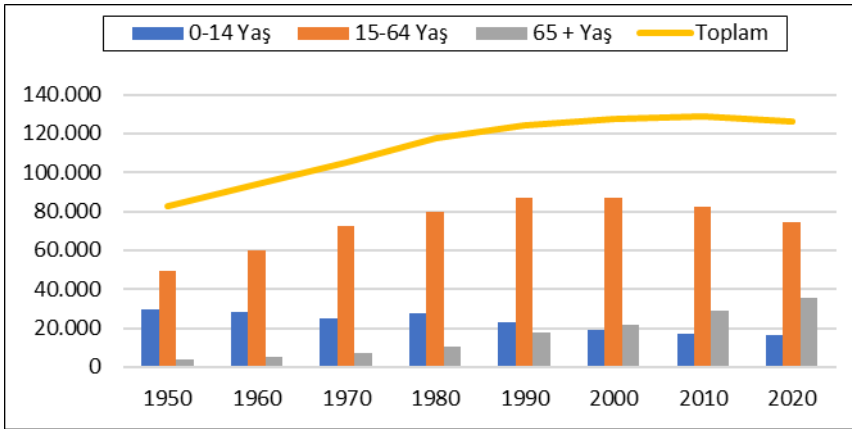

Günümüzde nüfus yaşlanmasının sebep olduğu gerileme evresini yaşayan ülkelere en iyi örnek Japonya'dır. Zira 2010'a kadar az da olsa artmaya devam eden ülke nüfusu, 2020'de 2.056.000 kişi eksilmiştir (Tablo 4). Çünkü yaşlı nüfus miktarı 35.686.000 ile en yüksek düzeye erişmiş, genç nüfus ise 16.105.000 kişilik miktarıyla en düşük seviye indiğinden nüfus sayısında gerileme başlamıştır (Tablo 4 ve Şekil 4).

Tablo 4. Japonya'da Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı ve Toplam Nüfus: 1950-2020 (1000 Kişi)

Yıl	0-14	15-64	65 +	Toplam
1950	29.287	49.448	4.066	82.801
1960	28.349	60.060	5.265	93.674
1970	25.302	72.411	7.214	104.927
1980	27.789	79.535	10.503	117.827
1990	23.004	86.733	17.779	124.516
2000	18.853	87.018	21.662	127.533
2010	17.169	82.459	28.923	128.551
2020	16.105	74.704	35.686	126.495

Kaynak: UN-DESA, 2022 (<https://population.un.org/wpp/>) verilerine göre hesaplanmıştır.

Şekil 4. Japonya Nüfusunün Yaş Gruplarına Göre Dağılımı ve Toplam Nüfus: 1950-2020

Kaynak: UN-DESA, 2022 verilerine göre oluşturulmuştur.

Tufan'ın 2014'teki çalışmasına göre, yaşlılar ne kadar çoğalırca çoğalsın, eğer doğurganlık yükseğe toplumun yaşlanması mümkün değildir (Tufan, 2014, s. 7). Toplumsal yaşlanma için doğurganlığın azalıp yaşam süresinin uzaması şarttır. Özgür, 2010'daki araştırmasında, nüfus yaşlanması şeklinde isimlendirdiği bu durumu; "bir nüfusun yaş yapısının değişerek, o nüfustaki çocukların ve gençlerin payının azalması ve 60 yaşın üstünde olan yaşlıların payının göreceli olarak artması (Özgür, 2010)" biçiminde tarif eder. Neticede hızla yaşanan nüfus ve ölüm hızlarından daha düşük seyreden ve düşmeye devam eden doğum hızları ekonomi çarkını çevirmeye yetmeme tehlikesiyle karşı karşıya kalır (Hoşgör ve Tansel, 2010, s. 52). Örneğin Almanya'da 2050 yılı için beklenen yaşlı nüfus oranı %40'tır (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2010, s. 5). Bu değer, nüfusun yaklaşık yarısının yaşlandığı ve ülke nüfusunun azalmaya başladığı anlamına geldiğinden özellikle toplumun devamı ve ekonomi için tedbir alınmasını gerektirir. Zira 2009'da 81.735.000 olan Almanya nüfusu 2020'de 1.821.000 kişi eksilerek 79.914.000'e gerilemiştir. Dahası, Almanya nüfusunun 2050 yılında % -15,1'lik bir büyüme yaşayacağı ve 69.412.000'e gerileyeceği öngörülmektedir (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2010, s. 6). Almanya ve Japonya örneklerinde de görüldüğü üzere demografik geçişin "Beşinci Aşama"sı, nüfus miktarının durağanlıktan çıkıp düşüşe geçeceğinin açık ve somut bir göstergesidir.

DEMOGRAFİK GEÇİŞ SÜRECİNİN TİPİK BİR SONUCU: NÜFUS YAŞLANMASI

Nüfus yaşlanması; işgücü açığının artması, sağlık giderlerinin artması, sosyal güvenlik sisteminin zayıflaması gibi sorunlara neden olur (Erol, 2011, s. 56; Avcı, 2014, s. 300; Can ve Avcı, 2019, ss. 213-214). Aynı husus; ekonomik büyümenin yavaşlaması, istihdamın azalması, kuşaklararası çatışmanın görünür olması ve yaşlı yoksulluğunu beraberinde getirir (Rürup, 2009, s. 1).

Nüfus yaşlanması DPT'nin 2007'deki yayımında: "Bir nüfusun yaş yapısının değişerek, o nüfustaki çocukların ve gençlerin payının azalması ve yaşlı insanların (60 yaş üstü veya 65 yaş üstü) payının göreceli olarak artmasıdır (DPT, 2007, s. 5)" şeklinde açıklanmaktadır. Bu tarif eksiktir. Zira tanımda geçen "görece artış", nispi anlamında kullanılmasına rağmen, buna ait herhangi bir oran verilmemiştir. Dolayısıyla yaşlı insanların ne kadar artması halinde

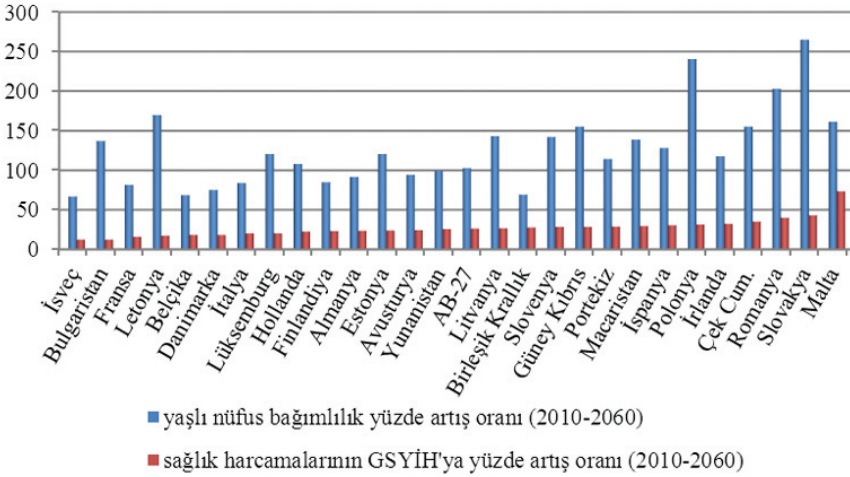
“nüfus yaşlanması olgusu”nun gerçekleşeceği belirsizdir. Oysa herhangi bir toplumdaki yaşlı nüfus oranının belli bir eşiğin üzerine çıkmasıyla “nüfus yaşlanması” olgusunun gerçekleştiğinin kabul edildiği; eşiğin, farklı çalışmalarda çeşitli oranlarla açıklandığı saptanmıştır. Örneğin, bir toplumun ‘yaşlı’ olarak değerlendirilmesi için 65 ve üzeri yaş grubunun toplam nüfustaki payının günümüzde %8-%10 sınırını aşması gerektiğinin ifade edildiği (Gavrilov ve Heuveline, 2003) veya sınırın %15 olduğunun vurgulandığı (UN, 2004, s. 2, 70; Özbay, 2009, s. 2; Ünlü, 2017, s. 42; Can ve Avcı, 2019, s. 214) araştırmalar mevcuttur. Dahası, Yakar ve Özgür’e göre (2022), toplumları yaşlı nüfustaki oranın büyüklüğüne göre çok gençten aşırı yaşlıya gelecek şekilde tasnif eden çalışmalar bulunmaktadır (Yakar ve Özgür, 2022, s. 234-235). Buna göre: Yaşlı nüfus oranı %4’ün altında ise, nüfus çok genç; %4-%6,9 aralığında ise, nüfus genç; %7-%9,9 aralığında ise, nüfus olgun; %10-%19,9 aralığında ise, nüfus yaşlı; %20-%29,9 aralığında ise, nüfus çok yaşlı; %30’un üzerinde ise, nüfus aşırı yaşlı şeklinde sınıflandırılır (McCracken ve Phillips, 2055, s. 43; Özgür ve Yakar, 2021, s. 22; Yakar ve Özgür, 2022, s. 234-235). Görüldüğü gibi 65+ yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı %8 ila %20’si arasında değişen geniş aralıklı oranlara eriştiğinde nüfusun yaşlandığını değerlendiren birçok araştırma söz konusudur. Lakin “*Demografik Geçiş Sürecinin Epistemolojisi ve Nüfus Yaşlanmasına İlişkin Genel Bir Değerlendirme*” adlı bu çalışmada %15’lik oranın, düşen doğum hızıyla artan yaşam beklentisine bağlı olarak günümüz şartlarına daha uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Toplumların yaşlanması büyük oranda 20. yüzyılla gelen bir olgudur (Aydın, 1999, s. 180). İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde yaşlılara yönelik yapılan kamu harcamaları GSYİH’nin %30’u iken; OECD ülkelerinde %19; Polonya, Macaristan, Avusturya ve ABD gibi ülkelerde ise %12’den azdır (Dang, vd., 2001 akt. Lee, 2003b, s. 4). Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki sosyal koruma nitelikli harcamaların yarıya yakını yaşlı nüfusa yöneliktir (Dearling, 1993 akt. Altan, 2007, s. 273). Lee’ye göre ise, OECD ülkelerinin genelinde yaşlılara yapılan kamu harcamaları, çocuklara yapılan toplam harcamaların yaklaşık iki katıdır (Lee, 2003b, s. 4). OECD tarafından 2021’de yayımlanmış “*Pensions at a Glance 2021*” çalışmasında, 2000-2017 yılları arasında GSYİH’den emeklilik harcamalarına ayrılan payda %1,5’lik bir artış olduğu ve bu döneme kadar, GSYİH’nin %7,9’una denk olan emeklilik harcamalarının sözü geçen dönem

(2000-2017) sonunda %9,4'e yükseldiği belirtilmektedir (OECD, 2021, s. 32). Demografik projeksiyonlara göre yaşlılık oranındaki artış, 2017-2035 yılları arasında GSYİH'nin takriben %3,5'i oranında yeni emeklilik harcamasına neden olacak ve ek bir baskı oluşturacaktır (OECD, 2021, s. 33).

Colombier ve Weber ise 2008'de İsviçre sağlık harcamaları üzerine yaptıkları çalışmalarında, nüfus yaşlanmasının sağlık harcamalarına etkisinin abartıldığını öne sürmüşlerdir (akt. Erol, 2011, s. 61). AB uzmanları tarafından hazırlanan 2060 yılına kadarki projeksiyona göre, 2060 sonuna kadar görülecek olan kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı Belçika ve Litvanya'da 0,6 puan artacak olup; aynı gösterge Malta'da 3,6 puan artacaktır. AB ortalaması ise %6,8'den %8,6'ya erişerek 1,8 puanlık artış kaydedecektir (Şekil 5). Bu bağlamda 2010-2060 döneminde sağlık harcamalarının GSYİH'ye artışın en yüksek gerçekleşeceği ülkenin %73,5 ile Malta; en düşük artışın %12,5 ile İsveç ve Bulgaristan'da gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (Şekil 5).

Nüfusun yaşlanması ve sağlık harcamaları ilişkisi

Şekil 5. AB Ülkelerinde Sağlık Harcamaları ve Yaşlı Bağımlı Oranı (%): 2010-2060

Kaynak: Erol, 2011, s. 74.

Yaşlılık döneminin maliyetinin yüksek sanılmasının aksine, aynı sağkallım olasılığına sahip gençler ile yaşlıların maliyetleri karşılaştırıldığında, yaşlıların sağlık giderlerinin daha az olduğunu gösteren çalışmalar söz konusudur

(Ebrahim, 2002 akt. Telatar ve Özcebe, 2004, s. 163). “Yaşlılığa bağlı hastalık ve bakıma muhtaçlık evresinin uzaması maliyeti arttırır mı?” sorusuna bugüne kadar elde edilen verilerle kesin bir cevap vermenin mümkün olmadığını ifade edildiği çalışmalar da vardır (Heigl, 2002, s. 520). Yaşlanmanın sağlık harcamaları artışında istatistikî olarak önemli bir belirleyici olmadığını ileri süren görüşlerin yanı sıra; yaşlanma etkisinin önemli olduğunu ve fakat aynı tesirin incelenen ülkeye göre değiştiğini savunan fikirlerin bulunduğu açıktır. Hatta 0-14 yaş grubundan oluşan genç nüfusun tüketiminin, yaşlı nüfusa göre daha fazla olduğunu vurgulayan araştırmalar da vardır (Başar, 2013, s. 92).

Demografik geçişle yaşlı nüfusun artması, aile yapısında görülen değişim, kentleşmeyle gelen yapısal değişiklikler vb. yaşlılığa farklı bir perspektif getirmiştir. Bu durum, yaşlılığı sadece bireyleri ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkmış, ulusal bir problem haline dönüştürmüştür. Altan’ın 2007’deki araştırmasına göre, özellikle geleneksel aile yapısının endüstrileşmeyle birlikte çözülmesi, yaşlıları gerek kırsal gerekse kentsel kesimde desteksiz bırakmış; aynı insanların, daha yoğun biçimde bakım ve gözetim ihtiyacı duymalarına sebep olmuştur (Altan, 2007, s. 265). Nitekim yaşam süresinin uzamasıyla artan yaşlı nüfus, beraberinde kronik yaşlı hastalıklarıyla bakıma muhtaçlığı getirmiştir. Tufan, 2014 yılında yayımlanan çalışmasında bu durumu, “*Bir taraftan yaşam süresi uzarken, diğer taraftan bakıma muhtaç ve kronik hastalar çoğalıyor. Böylece toplum, kocaman bir bakımevi haline gelme riskiyle karşı karşıya kalıyor* (Tufan, 2014, s. 42)” cümleleriyle ifade etmektedir.

Nüfus yaşlandıkça, var olan problemlerle mücadelede öncelikler de değişmektedir. Öncesinde gündeme alınmayan yaşlılara dönük sosyal hizmetler, ulaşım, konut, yalnız yaşayabilme yeterliliklerindeki belirsizlikler, emekli maaşları, mekân kullanımındaki değişiklikler, sağlık hizmetlerinin sunumu ve finansmanı gibi hususlar birtakım ülkede öncelenmeye başlanmıştır. Şüphesiz sosyal güvenlik hizmetleriyle mekân kullanımındaki değişikliklerin insanlık onuruna yaraşır bir şekilde yönetilmesi için evvela uygulanabilir planlamalar yapılmalıdır. Dahası, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının bilinmesi, özellikle kalkınma ve bu tür sorunların yönetimselliği açısından değerlidir. Nüfusun yaş gruplarına göre incelenmesi; kalkınma planlarının hazırlanıp değerlendirilmesi, gelecekte olması gereken nüfusun belirlenmesi, yatırımların tespit edilip

kaynakların yönetilmesi açısından büyük önem taşır (Avcı, 2014, s. 300). Bu bakımdan yaşlı nüfusun kıtalara göre nasıl bir dağılım gösterdiği ve hangi bölgelerde bir soruna dönüştüğü yahut dönüşmek üzere olduğunun ivedilikle bilinmesi gerekir. Çünkü “Çalışmalar, nüfus yaşlanmasının sonuçlarından birinin de sosyal koruma ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, çoğu ülkede yeterli sosyal koruma yoktur. Mevcutlar ise kaynak kullanımını açısından büyük baskı altındadır (Avcı, 2014, s. 307)”.

Dünyada yaşlı nüfusun sayıca en fazla olduğu bölge, Asya kıtasıdır. Zira yaşlı nüfus 1950’de 58 milyon iken; 1980’de 114 milyon, 2000’de 219 milyon, 2020’de 424 milyon olmuştur. Asya’yı bu bakımdan takip eden bölge Avrupa’dır. Kıtada 1950’de 43 milyon olan yaşlı nüfus 1980’de 86 milyona, 2000’de 107 milyona ve 2020’de 143 milyona yükselmiştir. Adı geçen iki bölgeyi, belirtilen tarihlerde sırasıyla; Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler, Afrika, Okyanusya izlemektedir. Dahası, bu sıralama 2050’ye kadar değişmeyecek ve yaşlı nüfusun payı artmaya devam edecektir. 2050’de Asya’daki yaşlı nüfus 1,004 milyara, Avrupa’daki 203 milyona, Latin Amerika ve Karayipler’deki 143 milyona, Afrika’daki 143 milyona ve Kuzey Amerika’daki sayı 100 milyona erişecektir (Tablo 5).

Tablo 5. Yaşlı Nüfusun (65 Yaş Üstü) Bölgelere Göre Dağılımı: 1950-2050 (1000 Kişi)

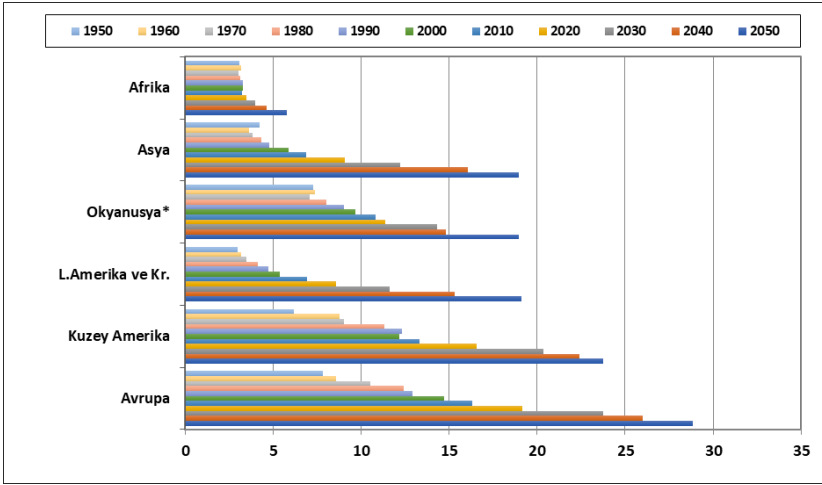
Yıl	Avrupa	Kuzey Amerika	Asya	Latin Amerika ve Karayipler	Afrika	Okyanusya
1950	43.000	12.000	58.000	5.000	7.000	0
1960	52.000	17.000	62.000	7.000	9.000	0
1970	69.000	20.000	82.000	10.000	11.000	1.000
1980	86.000	28.000	114.000	15.000	15.000	1.000
1990	93.000	34.000	154.000	21.000	21.000	2.000
2000	107.000	38.000	219.000	28.000	27.000	3.000
2010	120.000	46.000	290.000	41.000	34.000	4.000
2020	143.000	62.000	424.000	56.000	47.000	5.000
2030	175.000	82.000	605.000	81.000	68.000	7.000
2040	188.000	92.000	832.000	112.000	97.000	8.000
2050	203.000	100.000	1.004.000	143.000	143.000	11.000

Kaynak: UN-DESA, 2022.

Yaşlı nüfusun coğrafi dağılımı verilirken salt yaşlı insan sayısını vermek yanıltıcı olabilir. Asya bu duruma iyi bir örnektir. Çünkü yaşlı sayısı bakımından

Asya ilk sırada görünmesine rağmen, aynı nüfusun oransal değerine bakıldığında kıtanın Afrika'dan sonraki en düşük değere sahip olduğu anlaşılır. Bu bağlamda, yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranının hesap edilip verilmesi daha anlamlı olur. Yaptığımız oranlamada gezegendeki en yaşlı nüfusa nispi anlamda Avrupa kıtasının sahip olduğu ortaya çıkmıştır. 1950'de Avrupa nüfusunun %7,81'ini 65+ yaş grubu meydana getirmekteyken, bu oran 1980'de %12,40'a çıkmıştır. Yaşlı nüfus oranının artmaya devam ettiği Avrupa kıtası, 2000'de %14,71'e erişmiştir. Kıta, 2020'de %19,16 değeriyle yaşlı nüfusun en yüksek olduğu bölge haline gelmiştir. Yaşlı nüfusun toplam nüfustaki payının en yüksek olduğu ikinci bölge Kuzey Amerika'dır. 1950'de Kuzey Amerika nüfusunun %6,17'sini 65+ yaştakiler oluşturmaktayken, bu oran 1980'de %11,29'a ulaşmıştır. Diğer tüm bölgelerde olduğu gibi yaşlı nüfusun artmaya devam ettiği Kuzey Amerika, 2000 yılında %12,14'e erişmiştir. Kıta, 2020'de %16,57'lik yaşlı nüfus oranıyla bu bakımdan ikinci coğrafi bölge özelliğindedir. Yaşlı nüfusun en düşük olduğu kıta, doğurganlık hızının yüksek olduğu Afrika'dır. Bölgedeki yaşlı nüfus oranı 1950'de %3,07'dir ve söz konusu değer, diğer bölgelerin altındadır. 1980'de %3,11 olan yaşlı nüfus, 2000'de %3,29; 2020'de %3,45 olmuştur. Asya, bu bakımdan Afrika'dan sonra gelir. Diğer kelimelerle yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranının en düşük olduğu ikinci kıta Asya'dır. Zira 65+ yaş grubundakilerin oranı 1950'de %4,2; 1980'de %4,32; 2000'de %5,86; 2020'de ise %9,09'dur (Şekil 6).

2020 itibariyle Avrupa (%19,16) ve Kuzey Amerika'nın (%16,57) yaşlandığı ortaya çıkar. Bu iki bölgeyi, %11,36'lık oranıyla Okyanusya izlemektedir. 2050'ye doğru Afrika dışında kalan bütün bölgelerde nüfus yaşlanacaktır. UN-DESA, 2022'den derlenen verilerle yapılan oranlama doğrultusunda; 2030, 2040 ve 2050 için bir sıralama yapılmıştır. Bu sıralamaya göre: Avrupa'nın %23,74, %26,00, %28,87; Kuzey Amerika'nın %20,35, %22,38, %23,75; Okyanusya'nın %14,32, %14,81, %18,96; Latin Amerika ve Karayipler'in %11,60, %15,30, %19,09; Asya'nın %12,20, %16,07, %18,96; Afrika'nın %3,97, %4,63, %5,75'ten oluşan yaşlı nüfus değerlerine sahip olacağı saptanmıştır (Şekil 6). Görüldüğü gibi 2050'den önce ve 2040 yılı itibariyle, Afrika dışında kalan bütün yerleşilmiş coğrafi bölgelerde nüfus yaşlanması gerçekleşmiş olacaktır.

Şekil 6. Dünyada Yaşlı (65 Yaş Üstü) Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı: 1950-2050 (%)

Kaynak: UN-DESA, 2022 verilerinden yararlanılmıştır.

(*) 1950-1990 dönemi için UN-DESA, 2019 verilerinden yararlanılmıştır.

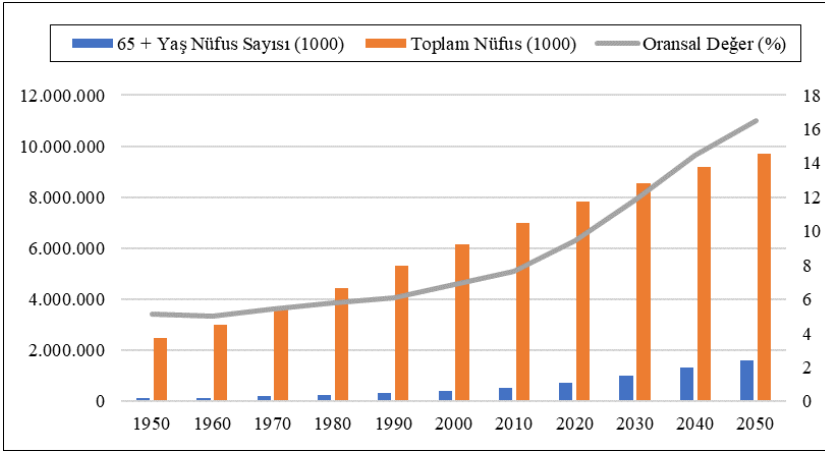
65 yaş üzerinde bulunan nüfusun bölgesel dağılımının gösterdiği gibi, dünya nüfusu hızlı yaşlanmaktadır. 1950’de 2,5 milyarlık toplam nüfusun 128 milyonu, 65 yaş üstü gruba aittir. Bu sayı, nüfusun %5,12’sidir. 2000 yılında dünya nüfusu 6,1 milyar iken, yaşlı insan sayısı 422 milyondur. Bu sayı nüfusun %6,86’sıdır. 1950-2000 arasında dünya nüfusu 2,4, yaşlı nüfus ise 3,29 kat artmıştır. 2020’de gezegendeki toplam nüfus 7,8 milyar iken yaşlı nüfus da 739 milyondur. Bu sayı toplam nüfusun %9,42’sidir. Dolayısıyla 2000-2020 döneminde dünya nüfusu 1,27; yaşlı nüfus 1,75 kat artmıştır. Nüfus projeksiyonlarına göre 2050’de dünyadaki nüfus 9,7 milyar, yaşlı (65+ yaş) nüfus ise 1,6 milyar civarında olacaktır (Tablo 6). Bu durumda 2050’de yaşlı nüfusun %16,5’e erişeceği açıktır. 2000-2050 arasını kapsayan 50 yıllık evrede, dünya nüfusu 1,57; yaşlı nüfus 3,79 kat artacaktır. 1950-2050 arası 100 senelik dönemde ise dünya nüfusu 3,88; yaşlı nüfus 12,52 kat artmış olacaktır (Şekil 7). Bu durum, yaşlanmanın hızını gösterdiği için önemlidir.

Tablo 6. Dünyada Yaşlı Nüfus: 1950-2050

Yıl	Toplam Nüfus (1000 Kişi)	65 + Yaş (1000 Kişi)	Oransal Değer (%)
1950	2.499.000	128.000	5,12
1960	3.019.000	151.000	5,00
1970	3.695.000	200.000	5,41
1980	4.444.000	259.000	5,82
1990	5.316.000	324.000	6,09
2000	6.149.000	422.000	6,86
2010	6.986.000	534.000	7,64
2020	7.841.000	739.000	9,42
2030	8.546.000	1.010.000	11,81
2040	9.188.000	1.331.000	14,48
2050	9.709.000	1.603.000	16,51

Kaynak: UN-DESA, 2022.

Şekil 7. Dünyada Yaşlı Nüfusun Gelişimi: 1950-2050

Kaynak: UN-DESA, 2022 verilerine göre oluşturulmuştur.

65+ yaşta nüfusun 2040'teki dağılımının gösterildiği BM'ye ait 2007'deki çalışmada, gezegenin yaklaşık 3/4'ünün %11 seviyesini aştığı belirtilmektedir.

Lakin Sahra-Altı Afrika; Arap Ortadoğusu; Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan gibi Asya ülkeleri; Bolivya ve Paraguay ile Panama'dan oluşan Güney ve Orta Amerika ülkeleri gibi sahalarda yaşlı nüfus oranı %3-%10 arasında olacaktır. Küresel düzeyde en hızlı büyüyen yaş grubu 80 yaş ve üzeridir. En yaşlılar hâlâ toplam nüfusun küçük bir kısmını meydana getirirse de sayıları özellikle az gelişmiş bölgelerde giderek daha önemli hale gelmektedir (United Nations, 2007, s. 45).

Nüfusun hızla yaşlandığını net görmek için demografik geçiş sürecini yaşamış ülkelere göz atmak daha doğrudur. Bazı araştırmalarda, aynı olgunun gelişmiş ülkelere özgü olduğu sıklıkla dile getirilmişse de günümüzde söz konusu görüşün geçerliliğini yitirdiği açıktır. Hâlihazırda yüksek doğurganlık ve ölümlülük rejiminden düşük doğurganlık ve ölümlülük rejimine (yaşlı nüfusun arttığı demografik yapı) geçiş için modernleşme, kentleşme, sanayileşme ve kadınların işgücüne katılımlarının şart olmadığı; modernleşme ve gelişme olmadan da geçişin yaşanabileceği değerlendirilmektedir (Hodgson, 2002 akt. Özbay, 2015, s. 256).

Burada vurgulanması gereken; sebebi ne olursa olsun dünyanın birçok ülkesinde doğumların düştüğü, ortalama ömrün uzadığı ve nüfusun süratle yaşlandığıdır. Örneğin Almanya'nın 1950'deki yaşlı nüfusu 6 milyonken, 1980'de 13 milyon, 2000'de 13 milyon, 2020'de 19 milyona erişmiştir. Fransa'da 1950'de 4 milyon olan yaşlı nüfus; 1980'de 7 milyon, 2000'de 9 milyon, 2020'de 14 milyona ulaşmıştır. Birleşik Krallık ile ABD'nin yaşlı nüfus bakımından 1950'de 6 milyon ve 11 milyon; 1980'de 8 milyon ve 26 milyon; 2000'de 9 milyon ve 35 milyon; 2020'de 11 milyon ve 54 milyon şeklinde devamlı artan bir gelişim gösterdiği saptanmıştır. Doğumda beklenen yaşam süresinin en yüksek olduğu Japonya'da ise yaşlı nüfus; 1950'de 4 milyon iken, 1980'de 10 milyon, 2000'de 23 milyon, 2020'de 37 milyon olmuştur (Tablo 7).

Tablo 7. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Yaşlı (65+ Yaş) Nüfus: 1950-2020 (1000 Kişi)

Ülke	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Almanya	6.000	8.000	10.000	13.000	12.000	13.000	16.000	19.000
Fransa	4.000	5.000	6.000	7.000	8.000	9.000	10.000	14.000
Birleşik Krallık	6.000	6.000	7.000	8.000	9.000	9.000	9.000	11.000
Avusturya*	722	860	1.050	1.156	1.153	1.242	1.497	1.728
İsviçre*	440	539	693	869	971	1.090	1.318	1.653
İtalya	3.000	4.000	6.000	7.000	9.000	10.000	12.000	13.000
İspanya	2.000	2.000	3.000	3.000	5.000	6.000	8.000	8.000
Macaristan*	728	899	1.200	1.462	1.396	1.543	1.600	1.949
Danimarka*	385	486	607	738	802	793	926	1.167
İsveç*	717	880	1.103	1.358	1.528	1.537	1.712	2.053
Finlandiya*	266	325	423	575	670	777	925	1.249
Norveç*	313	394	497	602	695	687	727	951
ABD	11.000	17.000	19.000	26.000	31.000	35.000	39.000	54.000
Kanada*	1.051	1.374	1.715	2.302	2.494	3.843	4.831	6.835
Japonya	4.000	5.000	7.000	10.000	15.000	23.000	30.000	37.000
Güney Kore	551*	853*	1.106*	1.000	2.000	3.000	6.000	9.000
Türkiye**	690	978	1.565	2.113	2.417	3.858	5.327	7.953

Kaynak: UN-DESA, 2022.

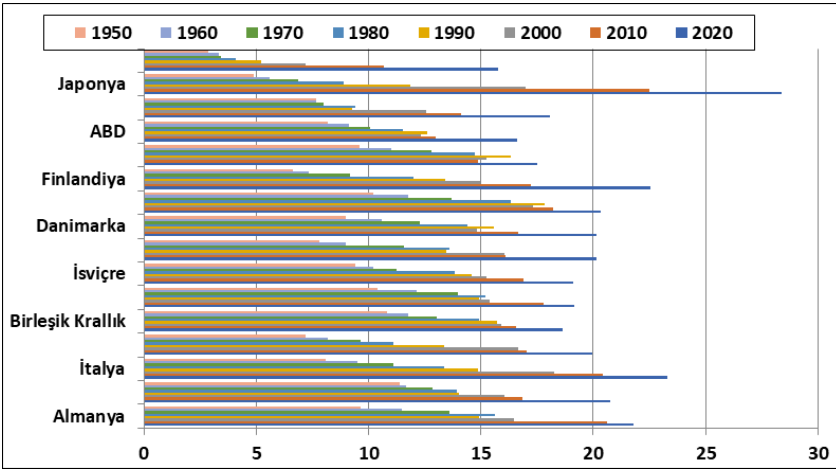
(*) UN-DESA, 2019.

(**) 1950-2010 arası Can ve Avcı, 2019, s. 217'den, 2020'ye ait değerler TÜİK, 2021'den edinilmiştir.

Şüphesiz bir ülkede nüfus yaşlanmasının gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamak için, 65 yaş üstü grubu oluşturan insan sayısının toplam nüfusa oranının bilinmesi gerekir. Bunun için; Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya'da bulunan birtakım ülkeye ait verilerin hesaplanmasıyla yaşlı nüfus oranına erişilmiş ve ortaya çıkan değerlerle bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Örneğin, Gavrilov ve Hueveline 2003'teki çalışmalarında, herhangi bir toplumun 'yaşlı' olarak değerlendirilmesi için yaşlı nüfusun (65+ yaş) toplam nüfustaki payının %8 ila %10 sınırını aşması gerektiğini söylemektedir (Gavrilov ve Heuveline, 2003). Bu ifadeye göre yaşlı nüfus oranı 1950'de %9,66 olan Almanya; %11,39 olan Fransa; %8,08 olan İtalya; %10,82 olan Birleşik Krallık; %8,21 olan ABD; %9,58 olan Norveç; %10,22 olan İsveç; %9,42 olan İsviçre; %10,40 olan Avusturya'nın nüfusları daha 1950'de yaşlanmıştı (Şekil 8). Böylece Sanayi Devrimi'ni yaşamış bu ülkelerde yaşlanma sorununun yaklaşık bir asır önce başladığı görülmektedir ve söz konusu duruma gelene kadar 100 ile 200 yıl arasında bir sürenin geçmesi gerekmiştir.

Sanayileşme hamlelerini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirmiş Japonya ve Güney Kore'de, bu durum çok daha hızlı gelişmiştir. Sözgelimi, Japonya'da 1950 yılı yaşlı nüfus oranı %4,91 iken, 30 sene sonra 1980'de %8,91 düzeyine erişmiş, 2000'de %16,98 ve 2020'de %28,39'a yükselmiştir. Güney Kore'de ise 1980'de %4,11 olan yaşlı nüfus oranı 2000'de %7,18, 2010'da %10,69, 2020'de %15,79 şeklindedir (Şekil 8). Kuşkusuz bu durumun yaşanmasında ülkede izlenen nüfus politikalarının ciddi rolü vardır.

Nüfus yaşlanması sorununu en fazla hisseden ülkelerden Almanya'nın 1950'deki yaşlı nüfus oranı %9,66'dır. Bu oran 1980'de %15,65; 2000'de %16,48; 2020'de %21,8'dir. Benzer özellikler sergileyen Fransa'da 1950'de %11,59; 1980'de %13,91; 2000'de %16,05; 2020'de %20,75'tir. Yapılan hesaplamayla farklı bir örnek olarak, yaşam standartları ve kişi başına düşen gelir bakımından diğerlerinden geride olan Macaristan'da da nüfus yaşlanması tespit edilmiştir. Macaristan bu problemle seneler önce karşılaşmıştır. Daha 1950'de ülkenin toplam nüfusunun %7,79'u yaşlı insanlardan meydana gelmekteken; 1980'de %13,59, 2000'de %16,05, 2020'de ise %20,17 oranındadır (Şekil 8).

Şekil 8. Yaşlı (65 Yaş Üstü) Nüfusun Ülkelere Göre Dağılımı: 1950-2020 (%)

Kaynak: UN-DESA, 2019 ve 2022 verilerinden yararlanılmıştır.

Birçok ülkenin gerçeği haline gelen nüfus yaşlanması, ekonomide yerleşik olan bazı algıları değiştirmeye başlamıştır. Örneğin, doğumda yaşam beklentisi ve yaşlı nüfus oranının artmasına paralel olarak, üretken olma çağı şeklinde

isimlendirilen “verimliliğin zirve dönemi”, 30 yaş civarından 50 yaş civarına kaymıştır (De la Croix-Lindh-Malmberg, 2009, s. 133). Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun sadece 1/3’üne karşılık gelen aktif nüfus, geriye kalan 2/3’lük kesime bakmak zorundadır. Bu durum, çok ciddi bir problemdir (Avcı, 2014, s. 307). Zira yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışa bağlı olarak, sağlık ve emeklilik sisteminin fonlayıcısı olan faal nüfus (15-64 yaş grubu) düşecektir. Bu eğilimin, yaşlı nüfusa istikrarlı bir fayda akışı sağlamak için çalışma çağındaki nüfus üzerinde, yüksek vergiler ve diğer katkılar şeklinde zuhur eden daha ağır taleplere neden olacağı açıktır. Dahası, yaşlı bağımlı nüfustaki artışa eşlik eden genç bağımlı nüfus oranındaki keskin düşüş bile, artan maliyetleri dengelemede yetersiz olacaktır.

Bu nedenle birçok ülke, emeklilik yaşını yükseltmek suretiyle yaşlıları işgücü olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. 2016 yılında OECD ülkelerinde en yüksek emeklilik yaşının 67 ile Norveç’te (Norveç esnek emeklilik sistemine sahiptir, dileyen 62 yaşında da emekli olabilmektedir) en düşük emeklilik yaşının 60 civarı ile (kadınlarda 58, erkeklerde 60) Türkiye’de olduğu saptanmıştır. Nüfus yaşlanmasını yaşadıkları bilinen ülkelerin başında gelen Japonya ve Almanya’da emeklilik yaşı 2016 yılında 65 iken, Fransa’da 61’dir. Emekli olma yaşının ülkeden ülkeye az da olsa değiştiği OECD ülkelerinde zikredilen yaşın ortalaması 2016 yılı için kadınlarda 63,7 iken, erkeklerde 64,3’tür (Tablo 8). 2020 yılında sözü geçen değerlerde artış kaydedilmiştir. Örneğin Avustralya’da emeklilik yaşı cinsiyet farkı olmaksızın 66, Belçika’da 65, Lüksemburg’da 62, Kanada ve Japonya’da 65, Güney Kore’de 62, Almanya’da 65,7, İngiltere ve ABD’de 66, Norveç’te 67, Danimarka’da 65,5 yıl şeklindedir (Tablo 8). Cinsiyet farkının mevcut olduğu ülkelerden İsrail’de 2020 yılı itibarıyla kadınlar 62, erkekler 67; Avusturya’da kadınlar 60, erkekler 65; Türkiye’de kadınlar 49, erkekler 52 yaşında emekli olabilmektedir. Aynı yılın OECD ortalaması ise kadınlarda 63,4 yıl, erkeklerde 64,2 yıldır (Tablo 8).

Tablo 8. Seçilmiş Bazı OECD Ülkelerinde Emeklilik Yaşı

Ülke	2016	Yılı*	2020	Yılı**
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Avustralya	65	65	66	66
Avusturya	60	65	60	65
Belçika	65	65	65	65
Lüksemburg	60	60	62	62
Kanada	65	65	65	65
Japonya	65	65	65	65
Güney Kore	61	61	62	62
İsrail	62	67	62	67
Yunanistan	62	62	62	62
Polonya	61	66	60	65
Almanya	65	65	65,7	65,7
İngiltere	63	65	66	66
Fransa	61	61	64,5	64,5
Finlandiya	65	65	65	65
Danimarka	65	65	65,5	65,5
Norveç	67	67	67	67
ABD	66	66	66	66
Türkiye	58	60	49	52
OECD Ort.	63,7	64,3	63,4	64,2

Kaynak: (*) OECD, 2017, s. 93.

(**) OECD iLibrary, 2021. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2021_304a7302-en

Son yıllarda, ülkelerin emeklilik yaşını belirlerken cinsiyet farkını ortadan kaldırdıkları saptanmıştır. Nitekim OECD ülkelerindeki emeklilik göstergelerinin ele alındığı 2021’de yayımlanmış “*Pensions at a Glance 2021*” başlıklı raporda, OECD ülkelerinde emekli olma yaşı belirlenirken göz önünde tutulan cinsiyet farkının ortadan kalktığı ifade edilmekte; cinsiyet farkının gözlemlenmediği Avusturya, Kosta Rika, Litvanya ve Türkiye’nin de söz konusu farkı yok edeceğinin altı çizilmektedir (OECD, 2021, s. 39). Aynı raporda 2020 yılı itibarıyla Türkiye hariç en düşük emeklilik yaşının 62 yıl ile Kolombiya, Kosta Rika, Yunanistan, İtalya, Güney Kore, Lüksemburg ve Slovenya’da; en yüksek emeklilik yaşının ise 67 yıl ile İzlanda ve Norveç’te olduğu ifade edilmektedir. Rapora göre Türkiye’de 52 yaşında emekli olunabilen aykırı bir uygulama mevcuttur (OECD, 2021, s. 39). Lakin yaşlıları işgücü piyasasında tutmaya çalışan Japonya gibi örnekler de söz konusudur. Japonya’da emekli

olma yaşı 65 olmasına rağmen, emeklilik ertelenebilmektedir. Nitekim 70 yaşına kadar ertelenebilen emeklilik, yapılan bir değişiklikle Nisan 2022'den itibaren 75 yaşına kadar ertelenebilir olmuştur (OECD, 2021, s. 70). Dahası, bazı ülkeler yasal emeklilik yaşını yaşam süresindeki beklentiye otomatik olacak şekilde bağlamakta ve finansal sürdürülebilirliği sağlamaya çalışmaktadır. Bu ülkeler şimdilik Danimarka, Finlandiya, Estonya, Yunanistan, İtalya, Hollanda ve Portekiz'den meydana gelmekte olup 7 adettir. 65 yaşında -Danimarka için 60- beklenen yaşam süresindeki 1 yıllık artış, yasal emeklilik yaşında da 1 yıllık veya 2/3'lük artışa yol açmaktadır (OECD, 2021, s. 92-93).

Bu nedenle yaşlı nüfusun görece yüksek olduğu günümüzün gelişmiş ülkelerinde nüfus artışını destekleyen nüfus politikaları izlenmektedir. “Birleşmiş Milletler’e göre kalkınmış ülkelerin büyük çoğunluğunda, politika yapıcı merciler, doğurganlık düzeyinin ‘çok düşük’ olduğu görüşündedir ve doğurganlık politikası da ‘artsın’ biçimindedir. Aynı kaygılardan dolayı Avrupa Komisyonu da 2005’te nüfus büyümesini olmazsa olmaz önceliklerden biri olarak ilan etmiştir (Attar, 2015, s. 2).”

Bir diğer görüşe göre, “nüfusun yaşlanması hususu da her ekonomi için sadece bir kez meydana gelmektedir (Attar, 2013: 39).” Yani nüfus yaşlanmasından sonra demografik görünüm açısından istikrarlı bir uzun döneme girilmiş olur. Bu dönemde de önceki evre kadar olmasa da iktisadi büyüme sürdürülebilir. Ancak böylesi bir olasılık için, bu defa daha çok yaşlı nüfusu ilgilendiren politikalar geliştirmek ehemmiyet kazanır. Örneğin; yaşlı ve sağlıklı bireyleri çalışmaya yönlendirecek yollar bulunmalı, yaşlıların sağlığını iyileştirecek yatırımlar yeniden gözden geçirilmeli ve aksaklıklar giderilmeli, işgücüne katılım desteklenmeli, GSYİH'nin bir zümre veya gruba değil bütün topluma pay edildiği dağıtım esaslı sosyal güvence sistemi kurulmalıdır (Bloom vd., 2010 akt. Attar, 2013: 37).

Zira gelişen eğitim, sağlık ve beslenme olanakları ile adil sosyal güvence sistemi sayesinde insanlar daha uzun yaşamakta; daha uzun yaşayan ve gelirleri artan bireyler bu refah seviyesini korumak adına daha uzun çalışmakta; neticede üretim artmaya devam etmektedir.

SONUÇ

“Demografik Geçiş Süreci”nin temelleri, ilk kez Thompson tarafından 1908-1927 yılları arasında bazı Batılı ülkelerde görülen demografik değişimlerin analiz edilmesiyle atılmıştır. Geçiş süreci belirlenirken, nüfus artış hızı farklı üç ülke tipi tespit edilmiş ve bu ülkeler farklı sınıflara ayrılmıştır. Thompson, bu süreci çeşitli istatistiklerle izah etmesine ve birtakım sonuçlara erişmesine rağmen, çalışmasını bir teori olarak düşünmemiştir. Demografik geçiş süreci, ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, gelişmekte olan ülkelerin yüksek nüfus artış hızları dikkate alınarak ABD’de teori haline getirilmiştir. Söz konusu modelin oluşturulmasına yardımcı olan her ülkenin, özellikle son 200 yılda yaşamış olduğu demografik değişimin, şaşırtıcı bir şekilde benzeştiği ve ortaya konan resme uyduğu tespit edilmiştir.

Demografik geçiş, geleneksel demografik rejimden modern demografik rejime evrilme sürecidir. Yüksek doğum ve ölüm oranlarının görüldüğü durumdan, düşük doğum ve ölüm oranlarının görüldüğü yeni duruma geçiş vardır. “Demografik geçiş modeli”nin ele alındığı farklı disiplinlerdeki metinlerde, modele ait aşamaların değişik biçimlerde değerlendirildiği görülmüştür. Bu aşamalar, üç ile beş arasında değişebilmektedir. Bu çalışmada, demografik geçiş süreci beş aşamalı modele göre ve interdisipliner bir perspektifle ele alınmıştır. Söz konusu aşamalar; yüksek durağanlık evresi, erken genişleme evresi, geç genişleme evresi, düşük durağanlık evresi ve gerileme evresi şeklinde belirlenmiştir. Nitekim bu çalışma, birçok araştırmada sözü edilen “demografik geçiş süreci”ne tarihi coğrafya perspektifinden bakılarak epistemolojik röntgen çekilmiştir. Dolayısıyla “demografik geçiş süreci”nin bir teori haline getirilişi, teorinin meydana geldiği dönemdeki aşamaları, sonradan ilave edilen aşamalar gibi hususlar detaylandırılmaya çalışılmıştır. Teori, bir toplumun kentli ve sanayileşmiş bir topluma evrilirken nüfus yapısında meydana gelen değişimleri resmetmekte; yaşananları aşamalar halinde ele almaktadır. Orijinal modelde üç aşama söz konusuysen, sonrasında yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkanlar doğrultusunda aynı modele önce dördüncü, ardından beşinci aşamanın eklendiği saptanmıştır. Birinci aşamada sanayi öncesi pastoral bir yapı vardır. Eğitimsizlik, erken yaşta evlilikler, tıbbi yetersizliklerin neden olduğu yüksek ölüm oranları ile yüksek doğurganlık düzeyi sözü edilen aşamanın karakteristik özellikleridir. Nüfusta uzun dönemli gelişme az

gözlenen bir durum olup durağanlık söz konusudur. İkinci aşamada, doğum oranı düşmeden ölüm oranlarında düşüş yaşandığından nüfus patlaması olarak nitelendirilen hızlı bir artış yaşanır. Üçüncü aşamada, doğum-ölüm oranları arasındaki fark azalmasına rağmen, toplam nüfus artmaya devam etmektedir. Ancak doğum kontrol yöntemlerinin devreye girmesi, sosyoekonomik koşullar ile sağlık alanındaki iyileşmeler nedeniyle nüfus artış hızında bir azalma yaşanır. Dördüncü aşamada, nüfus en yüksek noktaya erişir. Doğum ve ölüm hızları eşitlenmiş olup nüfus dengededir veya artış, demografik ivmenin etkisiyle düşük de olsa sürebilir. Beşinci aşamada, doğum oranlarındaki düşüş nedeniyle nüfusun yenilenmesi için gereken yeterliliğe erişilemez. Bu durumda doğum hızından daha yüksek bir ölüm hızı ortaya çıkmakta ve nüfusta bir eksilme başlamaktadır.

Demografik geçiş sürecini yaşamış ve hâlihazırda gerileme aşamasında olduğu değerlendirilen ülkelerde, yeni bir sorun olarak nüfus yaşlanması öne çıkmaktadır. Zira bu tür ülkeler, doğum oranlarındaki düşüş nedeniyle nüfusun yenilenmesi için gereken yeterliliğe erişemez. Bu durumda nüfus yaşlanmaya başlar ve yaşlı oranının artışına bağlı olarak zamanla azalma eğilimine girer. Çünkü nüfus, doğum hızından daha yüksek ölüm hızına sahip olma gibi daha önce görülmemiş bir olguyla karşı karşıyadır. Nitekim bazı araştırmacılara göre son 25 yılda doğurganlık hızı birtakım Avrupa ülkesinde yenilenme seviyesinin altındadır ve Almanya, Fransa, Litvanya, Macaristan gibi birçok Avrupa ülkesi ile Japonya gibi bazı Güneydoğu Asya ülkelerinde doğum hızından daha yüksek ölüm hızı söz konusudur. Bu durumun süratle yaşlanan bir nüfusa neden olduğu açıktır. Sonuç olarak hızla yaşlanan nüfus ve ölüm hızlarından daha düşük seyreden ve düşmeye devam eden doğum hızları ekonomi çarkını çevirmeye yetmeme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir demografik yapı yaratır. Almanya'da 2050 yılı için beklenen yaşlı nüfus oranı %40'tır. Bu değer, nüfusun yaklaşık yarısının yaşlandığı ve ülke nüfusunun azalmaya başladığı anlamına geldiğinden, özellikle toplumun devamı ve ekonomi için, tedbir alınmasını gerektirir. Zira yaşlı nüfus fazlalığı işgücü açığının artması, sağlık giderlerinin artması, sosyal güvenlik sisteminin zayıflaması vb. bir dizi soruna neden olmanın yanında; ekonomik büyümenin yavaşlaması, istihdamın azalması, kuşaklararası çatışmanın görünür hale gelmesi ve yaşlı yoksulluğunu beraberinde getirir.

Kuşkusuz bu çalışmada ulaşılan diğer sonuç, demografik geçiş sürecinden geçen toplumların yaşlandığı saptamasıdır. Nüfus yaşlanması; işgücü açığının artması, sağlık giderlerinin artması, sosyal güvenlik sisteminin zayıflamasına neden olmaktadır. Bir toplumdaki yaşlı nüfus oranının belli bir eşğin üzerine çıkmasıyla nüfus yaşlanmasının gerçekleştiği kabul edilir. Eşik, nüfus araştırmaları literatüründe farklılıklar göstermektedir. Bir toplumun yaşlı olarak değerlendirilmesi için 65+ yaş grubunun %8-%10 sınırını aşması gerektiğinin belirtildiği araştırmalar söz konusuysen; yaşlı nüfus oranı %10-%19,9 arasında olursa nüfusun yaşlı, %20-%29,9 arasında olursa çok yaşlı, %30'un üzerinde olursa nüfusun aşırı yaşlı olacağını vurgulayan araştırmalar mevcuttur. Bu çalışmada %15'lik oranın, düşen doğum hızıyla artan yaşam beklentisine bağlı olarak günümüz şartlarına daha uygun olduğu değerlendirilmektedir. Bu araştırmada yaşlı nüfusun sayıca en fazla olduğu bölgenin 2020 itibariyle 424 milyon sayısı ile Asya olduğu belirlenmiştir. Asya'yı aynı yılda 143 milyonla Avrupa'nın izlediği saptanmıştır. Araştırmamızda 2050'ye gelindiğinde Asya'daki yaşlı nüfusun 1,004 milyara, Avrupadaki ise 203 milyona erişeceği ortaya konulmuştur. Araştırmamızda özellikle vurguladığımız hususlardan biri, oran olarak dünyanın en yaşlı nüfusuna %19,16'lık değeriyle Avrupa'nın sahip olduğu; bu kıtayı yine 2020 itibariyle %16,57'lik değeriyle Kuzey Amerika'nın takip ettiğidir. Dahası, 2050'ye gelindiğinde Avrupa'nın %28,87, Kuzey Amerika'nın %23,75, Okyanusya'nın %18,96, Latin Amerika ve Karayipler'in %19,9, Asya'nın %18,9, Afrika'nın %5,75'lik yaşlı nüfusa sahip olacağı hesaplanmıştır. Bu durumda Afrika dışında kalan bütün kıtaların demografik geçiş sürecinin beşinci aşamasına geçeceği söylenebilir.

Bu nedenle birçok ülke emeklilik yaşını yükseltmek suretiyle yaşlıları işgücü olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. 2016 yılında OECD ülkelerinde en yüksek emeklilik yaşının 67 ile Norveç'te en düşük emeklilik yaşının 60 civarı ile Türkiye'de olduğu saptanmıştır. Nüfus yaşlanmasını yaşadıkları bilinen ülkelerin başında gelen Japonya ve Almanya'da emeklilik yaşı 2016 yılında 65 iken, Fransa'da 61'dir. Emekli olma yaşının ülkeden ülkeye az da olsa değiştiği OECD ülkelerinde zikredilen yaşın ortalaması 2016 yılı için kadınlarda 63,7 iken, erkeklerde 64,3'tür. 2020 yılında aynı değerlerde artış yaşanmıştır. Avustralya'da emeklilik yaşı cinsiyet farkı olmaksızın 66, Belçika'da 65, Lüksemburg'da 62, Kanada ve Japonya'da 65, Güney Kore'de 62, Almanya'da

65,7, İngiltere ve ABD’de 66, Norveç’te 67, Danimarka’da 65,5 yıl şeklindedir. Cinsiyet farkının mevcut olduğu ülkelerden İsrail’de 2020 yılı itibariyle kadınlar 62, erkekler 67; Avusturya’da kadınlar 60, erkekler 65; son değişikliklerle Türkiye’de kadınlar 49, erkekler 52 yaşında emekli olabilmektedir. Aynı yılın OECD ortalamasının ise kadınlarda 63,4 yıl, erkeklerde 64,2 yıl olduğu ortaya konulmuştur.

Araştırmamızda demografik geçiş sürecini tamamlayarak gerileme evresine girmiş Japonya gibi ülkelerin yaşlıları işgücü piyasasında tutmaya çalıştıkları da belirlenmiştir. Japonya’da emekli olma yaşı 65 olmasına rağmen, 70 yaşına kadar ertelenebilen emeklilik, yapılan bir değişiklik ile Nisan 2022’den itibaren 75 yaşına kadar ertelenebilir olmuştur. Ayrıca bazı ülkelerin yasal emeklilik yaşını yaşam süresindeki beklentiye otomatik olacak şekilde bağladığı ve finansal sürdürülebilirliği sağlamaya çalıştığı saptanmıştır. Bu ülkeler şimdilik Danimarka, Finlandiya, Estonya, Yunanistan, İtalya, Hollanda ve Portekiz’den meydana gelmekte olup 7 adettir. 65 yaşında (Danimarka için 60) beklenen yaşam süresindeki 1 yıllık artış, yasal emeklilik yaşında da 1 yıllık veya 2/3’lük artışa yol açmaktadır.

Türkiye’de 65 yaş üstü nüfusun oranı 1950’de %3,3 iken 2020 yılına gelindiğinde %9,5’e ulaşmıştır. Bu oranlar ülke nüfusunun hızla yaşlandığını ve emeklilik harcamalarının da olmadığı kadar arttığını göstermesi bakımından önemlidir. 2014 yılına kadar sosyal koruma harcamalarına ilişkin istatistiklere açık kaynaklardan erişmek zordur. Harcamalara ait istatistikler TÜİK tarafından hazırlanmaya başlanmış ve özellikle Avrupa Birliği istatistikleriyle uyumlu olması açısından 2014 yılından sonra yayımlanır olmuştur (Kepenek, 2018, s. 30; Akbaş Akdoğan, 2021, s. 343). Bu bağlamda TÜİK’in Aralık 2021’de yayınladığı bir bültende sosyal koruma harcamalarının 2020’de %20,9 arttığı ve 655 milyar 599 milyon TL olduğu ifade edilmektedir. Ancak söz konusu harcamalar içinde en büyük payın 300 milyar 902 liralık miktarla emeklilere yapıldığının da altı çizilmiştir. Zira emeklilere yapılan harcamalar bütün sosyal koruma harcamalarının 2020 yılı itibariyle %45,9’unu oluşturmaktadır ve aynı göstergenin GSYİH’ye oranı ise %6’dır (TÜİK, 2021b).

KAYNAKÇA

- Akbaş Akdoğan, D. (2021). Yaşlılara Yönelik Sosyal Harcamalar: Türkiye ve AB Karşılaştırması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (4), 335-361.
- Altan, Ö. Z. (2007). *Sosyal Politika*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1744, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 900, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web Ofset.
- Attar, M. A. (2013). *Türkiye’de Büyüme ve Demografi İktisadi Tarih Doğum Yanlısı Söyleme Karşı*. TEPAV Yayınları, No: 69, Ankara: Matsa Basımevi.
- Attar, M. Aykut. (2014). *Türkiye’de Sosyal İlerleme ve Sosyal Politika: Bazı Gözlemler*. Platform Notu 14/P-2, TOBB ETÜ Sosyal Politikalar Platformu Yayını. http://spm.etu.edu.tr/tr/publish/2014_12_18-Ayktut%20Attar.pdf (Erişim: 15.02.2019).
- Attar, M. A. (2015). Doğurganlık Kararları, Akılcı Seçim ve Türkiye’de Nüfus Politikası. *Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı Tebliğ Metinleri Kitabı* (ss. 1-20). 5-6 Kasım, Ankara.
- Avcı, S. (2014). Türkiye’de 65 ve Üzeri Yaştaki Nüfusun Gelişimi ile Mekânsal Dağılışı. *TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 299-308). 23-24 Ekim, Ankara.
- Aydın, Z. D. (1999). Yaşlanan Dünya ve Geriatri Eğitimi. *Türk Geriatri Dergisi*, 2 (4), 179-187.
- Aysan, M. F. (2014). Türkiye’nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar. L. Sunar (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Değişim* (ss. 67-87). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Başar, E. (2013). *Demografiye Giriş* (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Becklake, J., Becklake, Sue. (1993). *Nüfus Patlaması*. İletişim 2001 Kitapları 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Behar, C., Işık, O., Güvenç, M., Erder, S., Ercan, H. (1999). *Türkiye’nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri*. TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/99-1-251, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.
- Bloom, D. E., Canning, D., G. Fink, D. (2010), Implications of Population Ageing for Economic Growth. *Oxford Review of Economic Policy*, 26 (4), 583-612.
- Blue, L., Espenshade, T. J. (2011). Population Momentum Across the Demographic Transition. *National Institutes of Health Population Development Review*, 37 (4), 721-747.
- Bongaarts, J., Watkins, S. C. (1996). Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review*, 22, 639-682.
- Caldwell, J. C. (2001). The Globalization of Fertility Behaviour. *Population and Development Review*, 27, 93-115.
- Can, B., Avcı, S. (2019). Demografik Fırsat Penceresi Türkiye İçin Demografik Kriz Penceresine Dönüşecek mi?, *I. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 211-221), 20-22 Haziran 2019, İstanbul.

- Can, B., Avcı, S. (2021). Demografik Geçiş Teorisi Açısından Türkiye'nin Demografik Geçiş Aşamaları ve Nüfuslanma Süreci. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26 (46), 229-252.
- Can, B. (2021). *Demografik Fırsat Penceresi Açısından Türkiye'nin Nüfus Politikaları ve Nüfuslanma Süreci* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Casetti, E. (1968). A Formalization of the Demographic Transition Theory. *Papers of the Regional Science Association*, ss. 159-164.
- Cipolla. (2012). *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*. (M. S. Gezgin, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Clarke, J. I. (1987). *Population Geography*. Oxford ve New York: Pergamon Press.
- Coale, A. (1973). The Demographic Transition. In *Proceedings of International Population Conference*, ed. IUSSP, Vol 1, ss. 53-72. Liege, Belgium.
- Coale, A. (1986). Preface. Coale, A., Watkins, S. C. (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe*. New Jersey: Princeton University Press.
- Davis, K. (1945). The World Demographic Transition. *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 237, (January), 1-11.
- De La Croix, D., Lindh, T., Malmberg, B. (2009). Demographic Change and Economic Growth in Sweden: 1750-2050. *Journal of Macroeconomics*, 31, 132-148.
- DİE. (1995). *Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi*. Ankara: Başbakanlık DİE Matbaası.
- DPT. (2007). *Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*. Yayın No DPT: 2741, Ankara: DPT Yayını.
- Ehrlich, P. R. (1976). *Nüfus Bombası*. (N. İ. Tolon, Çev.). Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.
- Erol, M. T. (2011). Avrupa Birliği'nde Nüfusun Yaşlanması ve Sağlık Harcamalarına Etkisi. *Sosyal Güvence*, 1 (1), 54-81.
- Foucault, M. (2016). *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (2. Baskı). (F. Taylan, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gavrilov, L. A., Heuveline, P. (2003). *Aging of Population*, Erişim Tarihi: 10.05.2019, http://longevity-science.org/Population_Aging.htm
- Harrison, P. (1984). *Die Zukunft der Dritten Welt*. (Aus dem Englischen von Hans-Werner Franz), rororo aktuell, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH.
- Harrison, P. (1993). *3. Dünya ve Ekoloji*. (C. Cerit Çev.). Pınar Yayınları: 72, İstanbul: Yıldızlar Matbaacılık.
- He, W., Goodkind, D., Kowal, P. (2016). *An Aging World: 2015 (International Population Reports)*. U.S. Census Bureau, Washington, DC: U.S. Government Publishing Office, P95/16-1.
- Heigl, A. (2002). Aktive Lebenswartung: Konzeptionen und Neuer Modellensatz. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 35 (6), 519-527.

- Hirschman, C. (2001). Comment: Globalization and Theories of Fertility Decline. In Global Fertility Transition, Bulatao, R.A., Casterline, J.B. (Eds.) *Population and Development Review*, Supplement to vol.27, (ss. 116-125), Population Council.
- Hodgson, D. (1983). Demography as Social Science and Policy Science. *Population and Development Review*, 9 (1), 1-34.
- Hodgson, D. (2002). Demography: 20th Century History of the Discipline. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (ss. 3493-3498), Oxford: Elsevier Science Ltd.
- Hoşgör, Ş., Tansel, A. (2010). *2050'ye Doğru Nüfus Bilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemlerine Yansımalar*. İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- Kinsella, K., He, W. (2009). An Aging World: 2008. *U.S. Census Bureau International Population Reports*, P95/09-1, Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Kirk, D. (1971). A New Demographic Transition?. In *Rapid Population Growth: Consequences and Policy Implications*, Vol. 2. Research Paper, (ss. 123-147), Baltimore: John Hopkins Press.
- Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies*, 50 (3), 361-387.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T., Seçkiner, P. (2008). *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü (Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını.
- Kurtar, M. (2012). *Türkiye'nin Bölgelerarası Farklılıklarına Demografik Geçiş Kuramı Çerçevesinden Bir Bakış* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Leasure, J. W. (1962). *Factors Involved in the Decline of Fertility in Spain: 1900-1950*. (PhD Thesis). Princeton University, New Jersey.
- Leasure, J. W. (1982). L'abaisse de la Fécondité aux États-Unis de 1800 a 1860. *Population* 3, 607-622.
- Lee, R. (2003a). The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change. *Journal of Economic Perspectives*, 17(4), 167-190.
- Lee, R. (2003b). Demographic Change, Welfare, and Intergenerational Transfers: A Global Overview. *CEDA Paper*, University of California Berkeley, 1-25. Erişim Tarihi: 07.08.2018 <https://cloudfront.escholarship.org/dist/prd/content/qt97j2t2sz/qt97j2t2sz.pdf?t=krnvyf>
- Lesthaeghe, R. J. (1977). *The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970*. Princeton University Press.
- Livi-Bacci, M. (2009). *Avrupa'da Nüfus Hareketleri*. (M. T. Binder Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Lloyd, C. B., Ivanov, S. (1988). The Effects of Improved Child Survival on Family Planning Practice and Fertility. *Studies in Family Planning*, 19(3), 141-161.

- Norris, P., R. Inglehart. (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.
- Notestein, F. W. (1945). Population – Long View. Schultz T. (Ed.), *Food for the World*. University of Chicago Press.
- OECD. (2017). *Pensions at a Glance 2017: OECD and G20 Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2021). *Pensions at a Glance 2021: OECD and G20 Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- OECD iLibrary. (2021). *Current Normal Retirement Age by Gender (For an individual retiring in 2020 after an uninterrupted career from age 22)*. Erişim Tarihi: 11.12.2022 https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2021_304a7302-en
- Ohlin, G. (1969). *Nüfus Kontrolü ve Ekonomik Kalkınma*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları No.5, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.
- Özbay, F. (2009). Türkiye’de Demografik Dönüşüm: Yaşlanan Bir Toplumun Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar Üzerine Birlikte Düşünmek. *Friedrich Ebert Stiftung ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Konferans Sonuç Raporu*, (Yazan: A. Üstünel ve V. Yılmaz), 1-12.
- Özbay, F. (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*. İletişim Yayınları 2222, İstanbul: Sena Ofset.
- Özgür, E. M. (2010). Yaşlanan Bir Dünya Nüfusu. *TÜCAUM Konferansları*. Erişim Tarihi: 13.11.2018__https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/33920076/Ozgur_Yaslanan_dunya_nufusu_16_03_2010.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1557587343&Signature=uwqM8ZCDKpwLV1bqKyK4EoLYNIs%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DYaslanan_Bir_Dunya_Nufusu.pdf
- Özgür, E. M., Yakar, M. (2021). Coğrafya Önemlidir!: Nüfus Yaşlanmasına Mekânsal Bir Perspektiften Bakmak. *Senex Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 5 (2), 3-29.
- Reher, D. S. (2004). The Demographic Transition Revisited as a Global Process. *Population Space Place*, 10, 19–41.
- Rürup, B. L. (2009). Türkiye’de Demografik Dönüşüm: Yaşlanan Bir Toplumun Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar Üzerine Birlikte Düşünmek. *Friedrich Ebert Stiftung ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Konferans Sonuç Raporu*, (Yazan: A. Üstünel ve V. Yılmaz), 1-12.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2018). Türkiye’de 2040 ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar dergisi*, 18, 26-42.
- Sertkaya Doğan, Ö., Bostan, H. (2019). Türkiye’nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41), 61-90.

- Statistische Ämter des Bundes und der Länder. (2010). *Demografischer Wandel in Deutschland*. Heft 2, Statistisches Bundesamt.
- Stolnitz, G. J. (1964). The Demographic Transition: From High to Low Birth Rates and Death Rates. Freedman R. (Ed.) *Population: The Vital Revolution, Chapter 2*. Garden City: Anchor Books.
- Şahin, S. (2015). *Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*. (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayını.
- Tansel, A. (2012). *2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış*. TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/2012-11/536, İstanbul: Sis Matbaacılık.
- Telatar, T. G., Özcebe, H. (2004). Yaşlı Nüfus ve Yaşam Kalitelerinin Yükseltilmesi, *Türk Geriatri Dergisi*, 7(3), 162-165.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- Thompson, W. S. (1931). *Dünya Nüfusunun Son Temayülleri*. (M. Celal Çev.), T.C. Başvekâlet Umum Müdürlüğü Tetkikler Serisi Sayı: 2, İstatistik Umum Neşriyatından Sayı: 12, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiyede Yaşlılığın Yapısal Değişimi*. Koç Üniversitesi Yayınları: 52, İstanbul: Yılmaz Ofset.
- TÜİK. (2021a). *Haber Bülteni*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2020-37227> Erişim Tarihi: 15.09.2022.
- TÜİK. (2021b). *Haber Bülteni*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2020-37193> Erişim Tarihi: 11.12.2022
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (1997a). *Beşeri Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekân)*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (1997b). *Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2016). *Beşeri Coğrafya (İnsan. Kültür. Mekân)* (16. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- United Nations. (2007). *World Population Ageing 2007*. Department Of Economic And Social Affairs, Population Division, New York: UN Publication.
- United Nations. (2017). *World Population Prospects: The 2017 Revision*. Department Of Economic And Social Affairs, Population Division, New York: UN Publication.
- UN-DESA. (2019). <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> Erişim Tarihi: 15.06.2019.
- Üner, S. (1972). *Nüfusbilim Sözlüğü*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-17, Ankara: Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası.
- Ünlü, T. (2017). *The Demographic Window of Opportunity and the First Demographic Dividend: The Case of Turkey*. PhD Thesis, Hacettepe University, Ankara.
- Van de Kaa D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42 (1). Population Reference Bureau, Washington, DC.

- Watkins, S. C. (1987). The Fertility Transition: Europe and the Third World Compared. *Sociological Forum*, 2, 645-673.
- Watkins, S. C. (1991). *From Provinces into Nations: Demographic Integration in Western Europe, 1870–1960*. Princeton University Press.
- Weeks, J. R. (1992). *Population*. California: Wadsworth Press.
- Weeks, J. R. (2016). *Population (an Introduction to Concepts and Issues) twelfth edition*. Boston: Cengage Learning.
- Wyman, R. (5 Şubat 2009). Nüfus Artışının Küresel Sorunları. 8. *Ders Dökümü*. (Y. Arı, Çev.). Erişim Tarihi: 07.06.2017, www.acikders.org.tr/file.php/127/Lectures/PDF/8_DersDokumu.pdf
- Wyman, R. (12 Şubat 2009). Nüfus Artışının Küresel Sorunları. 9. *Ders Dökümü*. (Y. Arı, Çev.). Erişim Tarihi: 07.06.2017, www.acikders.org.tr/file.php/127/Lectures/PDF/9_DersDokumu.pdf
- Wyman, R. (19 Şubat 2009). Nüfus Artışının Küresel Sorunları. 10. *Ders Dökümü*. (Y. Arı, Çev.). Erişim Tarihi: 07.06.2017, www.acikders.org.tr/file.php/127/Lectures/PDF/10_DersDokumu.pdf
- Yentürk, N. (2018). *Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye'nin Kamu Harcamaları (2006-2017)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yüceşahin, M. M. (2009). Türkiye'nin Demografik Geçiş Sürecine Coğrafi Bir Yaklaşım. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-25.
- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27.
- Yüksel, Y., Kocaman, T. (2007). Ageing Population, Social Services and Assistance in Turkey. *Aile ve Toplum*, 9/3(12), 57-64.
- Yüksel, Y. (2007). *Türkiye'de Demografik Geçiş Süreci ve Sosyal Politikalar*. DPT Uzmanlık Tezi, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT: 2732, 2007. Ankara: DPT Yayını.